

PRZEWODNIK OBYWATELSKI

**PROGRAM NAUCZANIA
WIEDZY O SPOŁECZEŃSTWIE
W LICEUM I TECHNIKUM
– ZAKRES PODSTAWOWY**

Warszawa 2019

Opracowanie:

Alicja Pacewicz

Program nauczania wiedzy o społeczeństwie *Przewodnik obywatelski* powstał na podstawie *Przewodnika młodego obywatela. Edukacja prawna i obywatelska*, którego autorami byli: Grażyna Czertwertyńska, Tomasz Merta, Alicja Pacewicz, Jacek Strzemieczny, Artur Wołek

Projekt okładki:

Agnieszka Czyżowska-Nyka

Redakcja i korekta językowa:

Dorota Nawalany

Skład:

Michał Swianiewicz

© Centrum Edukacji Obywatelskiej

ISBN 978-83-66150-36-2

Programowi nauczania towarzyszy podręcznik *Przewodnik obywatelski. Wiedza o społeczeństwie w liceum i technikum – zakres podstawowy* (nr dopuszczenia części pierwszej: 1031/1/2019, część druga w opracowaniu).

Wydawnictwo Civitas, Pupki 43, 11-042 Jonkowo, tel./faks (89) 512 92 13, e-mail: civitas@ceo.org.pl, www.civitas.com.pl oraz Fundacja Centrum Edukacji Obywatelskiej, ul. Noakowskiego 10/1, 00-666 Warszawa, tel. (22) 875 85 40, e-mail: ceo@ceo.org.pl, www.ceo.org.pl

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	5
I. Założenia dydaktyczne i wychowawcze programu	6
II. Cele programu – wiadomości, umiejętności i postawy	11
III. Procedury osiągania celów	15
IV. Wymagania szczegółowe, czyli oczekiwane osiągnięcia uczniów	17
V. Treści programowe a podstawa programowa	24
VI. Ocenianie kształtujące i sumujące – podejścia, narzędzia, kryteria	39

WPROWADZENIE

Program nauczania *Przewodnik obywatelski* opracowano zgodnie z podstawą programową kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz szkoły branżowej II stopnia zawartą w Rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. (Dz.U. 2018 poz. 467).

Program przeznaczony jest do nauczania wiedzy o społeczeństwie w zakresie kształcenia podstawowego w czteroletnim liceum ogólnokształcącym i pięcioletnim technikum. Może być realizowany w wymiarze jednej godziny tygodniowo przez dwa lata.

Programowi nauczania towarzyszy podręcznik, *Przewodnik obywatelski. Wiedza o społeczeństwie w liceum i technikum – zakres podstawowy*. Część pierwsza podręcznika została dopuszczona do użytku szkolnego i wpisana do wykazu podręczników (nr dopuszczenia: **1031/1/2019**), natomiast część druga ukaże się w 2020 roku.

Przewodnik obywatelski to nowoczesny podręcznik dla liceów ogólnokształcących i techników, który we wnikliwy sposób przedstawia społeczne i polityczne ramy funkcjonowania współczesnego człowieka. Ukazuje mechanizmy i dylematy wspólnoty narodowej, państwa oraz społeczeństwa obywatelskiego, widziane zwłaszcza z perspektywy młodych ludzi. Wyjaśnia zasady demokracji i pokazuje, czym różni się demokracja większościowa od konstytucyjnej, jak działają organy władzy oraz jak obywatele i obywatelki mogą na nie wpływać. Podręcznik przekonuje, że warto interesować się życiem publicznym i polityką, bo ona dotyczy każdego z nas. Zachęca do angażowania się w sprawy własnej szkoły, miejscowości, a także całej Polski, Europy i świata.

Podręcznik zawiera:

- teksty i wiadomości merytoryczne
- atrakcyjne ćwiczenia i zadania, także zespołowe
- liczne materiały źródłowe i publicystyczne
- zdjęcia, schematy, wykresy i tabele
- słowniczek pojęć
- biogramy ważnych postaci
- polscy prezydenci i premierzy
- kalendarium: Świat i Polska 1945–2018
- debaty publiczne w III RP.

I

ZAŁOŻENIA DYDAKTYCZNE I WYCHOWAWCZE PROGRAMU

Warunkiem trwałości i stabilności demokracji są nie tylko sprawnie działające instytucje i dobrze skonstruowany system prawny. Równie ważne jest rozwinięte społeczeństwo obywatelskie złożone z aktywnych obywateli, świadomych swoich uprawnień i powinności, możliwości działania i samoorganizowania się. Tymczasem w społeczeństwie polskim, a szczególnie wśród młodych ludzi, narasta bierność, apatia i nieufność zarówno wobec klasy politycznej, jak i całego demokratycznego państwa. Takie postawy stanowią poważne zagrożenie, gdyż mogą stać się łatwą pożywką antysystemowego, populistycznego buntu. Sądzimy, że przyczyn takiego stanu rzeczy należy szukać przede wszystkim w niedostatku wiedzy, obywatelskich doświadczeń i praktycznych umiejętności. Brak zrozumienia złożonych problemów politycznych i społecznych, niezdolność do oceny argumentów przywoływanych w publicznych sporach, nieumiejętność zajęcia wobec nich własnego stanowiska, słaba znajomość obywatelskich praw i wolności oraz demokratycznych procedur – to tylko wybrane problemy, którym musimy stawić czoło.

Mamy nadzieję, że program *Przewodnik obywatelski* pozwoli ograniczyć rozmiar tych niekorzystnych zjawisk, stając się dla młodych ludzi prawdziwym przewodnikiem, który ich nauczy, jak poruszać się w demokratycznym państwie prawnym. Nie wystarczy wiedzieć, jak działać i co robić, jeśli nie wiemy, dlaczego należy to robić. Właśnie wychowawczy aspekt programu jest szczególnie istotny – należy kreować i rozwijać takie nastawienia moralne i życiowe, w których aktywność obywatelska i prospołeczna jest pozytywnie wartościowana i stanowi realną przeciwwagę dla indywidualizmu i pustego konsumpcjonizmu.

Co wyróżnia nasz program edukacji obywatelskiej od innych? Budowanie w młodych ludziach wiedzy i umiejętności, w tym:

- **zaangażowania** – przekonania, jak ważne jest aktywne, systematyczne i krytyczne uczestnictwo w życiu publicznym – w szkole, społeczności lokalnej, swojego regionu, ale także w wymiarze krajowym, europejskim i globalnym;
- **odpowiedzialności** – wyposażanie w wiedzę i umiejętności potrzebne, aby udział w życiu publicznym był konstruktywny – uczniowie muszą być zdolni do zrozumienia toczonych sporów politycznych i publicystycznych, do samodzielnej ich oceny i formułowania własnej opinii w ważnych sprawach publicznych;
- **współpracy i sprawczości** – rozwijanie umiejętności ważnych w życiu publicznym: rozpoznawania problemów, zdobywania informacji, wyrażania swojej opinii, dyskusowania, współdziałania z innymi, samoorganizacji, realizacji różnego rodzaju przedsięwzięć obywatelskich, wywierania wpływu na decyzje władz różnych szczebli;
- **szacunku dla innych i prawa** – umożliwianie uzyskania wiedzy na temat wolności i praw jednostki, sposobów korzystania z nich oraz procedur ich ochrony;

wyposażanie w praktyczną wiedzę prawną oraz umiejętności korzystania na co dzień z podstawowych procedur prawnych;

- **sprawiedliwości społecznej** – rozwijanie świadomości różnic społecznych, ekonomicznych i kulturowych oraz ich konsekwencji dla życia publicznego; wspieranie osób potrzebujących oraz budowanie komunikacji międzykulturowej.

W edukacji obywatelskiej raz na zawsze żegnamy się z modelem „transmisyjnym”, według którego ktoś, kto wie, jak jest i powinno być, przekazuje swoją wiedzę prosto do głów uczniów i uczennic. Wiadomo bowiem, także z badań, że ludzie uczą się sami, według własnych potrzeb, możliwości i chęci. Ważniejsze niż akademicka wiedza są motywacja ucznia i gotowość do nauki oraz umiejętność przetwarzania informacji – odnoszenie nowych wiadomości do wcześniejszych doświadczeń, budowanie i ciągłe rekonstruowanie obrazu świata i struktur pojęciowych, które go opisują. W edukacji obywatelskiej kluczowe znaczenie ma kontekst społeczny – to, że uczymy się podejmować decyzje, współpracy i rządzenia nie w samotności, ale wspólnie z innymi, spierając się i wspierając. Możemy też na bieżąco sprawdzać, jak działają różne sposoby podejmowania decyzji w grupie, jakie wady i zalety ma głosowanie, decyzja lidera, a jakie dochodzenie do konsensusu.

Materiały zawarte w *Przewodniku obywatelskim* mogą być użyteczne dla nauczycieli i nauczycieli różnych przedmiotów, w tym zwłaszcza wychowawców klas. Znajdą oni tu wiele ciekawych tematów, które mają wpływ na kształtowanie otwartego, obywatelskiego patriotyzmu i szacunku dla państwa i prawa. *Przewodnik obywatelski* jest pod wieloma względami kontynuacją programu do szkoły podstawowej KOSS (*Kształcenie obywatelskie w szkole samorządowej*), który funkcjonuje w polskich szkołach nieprzerwanie od 25 lat i cieszy się uznaniem nauczycieli i uczniów.

Program *Przewodnik obywatelski* odwołuje się bezpośrednio do rekomendacji zawartych w *Zaleceniach Rady Unii Europejskiej z dnia 22 maja 2018 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie* (patrz ramka poniżej). Gwoli uzupełnienia warto dodać, że nawiązuje on także do innych kompetencji kluczowych zawartych w cytowanym dokumencie, a w szczególności do kompetencji osobistych, społecznych i w uczeniu się oraz w pewnym stopniu do kompetencji w zakresie przedsiębiorczości i kompetencji cyfrowych. To od nauczyciela lub nauczycielki, a także od całościowego programu pracy szkoły, zależy, w jaki sposób te i inne kompetencje kluczowe będą rozwijane na lekcjach poszczególnych przedmiotów i zajęciach pozalekcyjnych¹.

Kompetencje obywatelskie to zdolność działania jako odpowiedzialnych obywateli oraz pełnego uczestnictwa w życiu obywatelskim i społecznym, w oparciu o rozumienie pojęć i struktur społecznych, gospodarczych, prawnych i politycznych, a także wydarzeń globalnych i zrównoważonego rozwoju.

Niezbędna wiedza, umiejętności i postawy powiązane z tymi kompetencjami

Kompetencje obywatelskie opierają się na znajomości podstawowych pojęć i zjawisk dotyczących osób, grup, organizacji zawodowych, społeczeństwa, gospodar-

¹ [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&from=EN)

ki i kultury. Dotyczą one rozumienia wspólnych europejskich wartości, wyrażonych w art. 2 *Traktatu o Unii Europejskiej* oraz w *Karcie praw podstawowych Unii Europejskiej*, a także znajomości spraw współczesnych oraz krytycznego rozumienia głównych wydarzeń w historii narodowej, europejskiej i światowej. Kompetencje te zawierają w sobie świadomość celów, wartości i polityk, jakimi kierują się ruchy społeczne i polityczne, a także zrównoważonych systemów, w szczególności świadomości zmian klimatu i zmian demograficznych w wymiarze globalnym oraz ich przyczyn. Niezbędna jest znajomość integracji europejskiej, jak również świadomość różnorodności i tożsamości kulturowych w Europie i na świecie – rozumienie wielokulturowych i społeczno-ekonomicznych wymiarów społeczeństw europejskich oraz tego, jaki wkład w tożsamość europejską ma narodowa tożsamość kulturowa.

Na kompetencje obywatelskie składają się umiejętności, które odnoszą się do zdolności skutecznego angażowania się, wraz z innymi ludźmi, na rzecz wspólnego lub publicznego interesu, w tym zrównoważonego rozwoju społeczeństwa. Dotyczy to krytycznego myślenia i całościowego rozwiązywania problemów, a także umiejętności formułowania argumentów oraz konstruktywnego uczestnictwa w działaniach społeczności i procesach podejmowania decyzji na wszystkich szczeblach, od lokalnego i krajowego, po europejski i międzynarodowy. Ważna jest również zdolność do dostępu do tradycyjnych i nowych form mediów, ich krytycznego rozumienia i interakcji z nimi, a także znajomość roli i funkcji mediów w społeczeństwach demokratycznych.

Fundamentem odpowiedzialnej i konstruktywnej postawy jest poszanowanie praw człowieka, będącego podstawą demokracji. Konstruktywne uczestnictwo rozumiane jest jako gotowość do udziału w demokratycznym procesie decyzyjnym na wszystkich szczeblach oraz w działalności obywatelskiej. Wyraża się ono w popieraniu różnorodności społecznej i kulturowej, równouprawnienia płci oraz spójności społecznej, zrównoważonego stylu życia, promowaniu kultury pokoju i braku przemocy, gotowości do poszanowania prywatności innych osób oraz przyjmowaniu odpowiedzialności za środowisko. Zainteresowanie wydarzeniami politycznymi i społeczno-gospodarczymi, naukami humanistycznymi i komunikacją międzykulturową są niezbędne w celu przygotowania się do tego, by przezwyciężyć uprzedzenia i osiągać kompromisy tam, gdzie to potrzebne, oraz zapewnić sprawiedliwość społeczną i uczciwość.

Kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się to zdolność do autorefleksji, skutecznego zarządzania czasem i informacjami, konstruktywnej pracy z innymi osobami, zachowania odporności oraz zarządzania własnym uczeniem się i karierą zawodową. Dotyczą one zdolności radzenia sobie z niepewnością i złożonością, umiejętności uczenia się, wspierania swojego dobrostanu fizycznego i emocjonalnego, utrzymania zdrowia fizycznego i psychicznego oraz zdolności do prowadzenia prozdrowotnego i zorientowanego na przyszłość trybu życia, odczuwania empatii i zarządzania konfliktami we włączającym i wspierającym kontekście.

Niezbędna wiedza, umiejętności i postawy powiązane z tymi kompetencjami

Duże znaczenie w relacjach międzyludzkich i uczestnictwie w życiu społecznym ma rozumienie zasad postępowania i porozumiewania się, ogólnie przyjętych w różnych społeczeństwach i środowiskach. Kompetencje osobiste, społeczne oraz w zakresie umiejętności uczenia się wymagają także znajomości elementów zdrowia psychicznego.

nego i fizycznego oraz zdrowego stylu życia. Dotyczą one znajomości preferowanych przez siebie strategii uczenia się, swoich potrzeb w zakresie rozwoju kompetencji oraz różnych sposobów rozwijania kompetencji i szukania możliwości kształcenia, szkolenia i rozwoju kariery zawodowej czy dostępnego poradnictwa i wsparcia. Dużą wagę przypisuje się też zdolnościom określania swoich możliwości, koncentracji, radzeniu sobie ze złożonością, krytycznej refleksji i podejmowania decyzji. Zalicza się do nich też zdolność uczenia się oraz pracy w grupie i indywidualnie, a także organizację swojej nauki, wytrwałość w nauce, jej ocenę i dzielenie się nią, poszukiwanie wsparcia, o ile to potrzebne, oraz skuteczne zarządzanie własną karierą zawodową i interakcjami społecznymi. Niezbędna jest odporność oraz umiejętność radzenia sobie z niepewnością i stresem. Potrzebna jest także zdolność do konstruktywnego porozumiewania się w różnych środowiskach, do pracy zespołowej i negocjowania. Dotyczy to okazywania tolerancji, wyrażania i rozumienia różnych punktów widzenia, a także zdolności tworzenia poczucia pewności i odczuwania empatii. Kompetencje te opierają się na pozytywnej postawie wobec własnego dobrostanu osobistego, społecznego i fizycznego oraz uczenia się przez całe życie, jak również na współpracy, asertywności i prawości. Dotyczą też poszanowania różnorodności innych osób i ich potrzeb oraz gotowości do pokonywania uprzedzeń i osiągnięcia kompromisu. Niezbędna jest zdolność do określania i wyznaczania celów, motywowania siebie oraz rozwijania odporności i pewności, by dążyć do osiągnięcia sukcesów w uczeniu się przez całe życie. Nastawienie na rozwiązywanie problemów sprzyja zarówno procesowi uczenia się, jak i zdolności do pokonywania przeszkód i do radzenia sobie ze zmianami. Dotyczy to chęci wykorzystywania wcześniejszych doświadczeń w uczeniu się i doświadczeń życiowych, a także ciekawości w poszukiwaniu możliwości uczenia się i rozwijania w różnorodnych sytuacjach życiowych.

Kompetencje w zakresie przedsiębiorczości to między innymi zdolność wykorzystywania szans i pomysłów oraz przekształcania ich w wartość dla innych osób. Przedsiębiorczość opiera się na kreatywności, krytycznym myśleniu i rozwiązywaniu problemów, podejmowaniu inicjatywy, wytrwałości oraz na zdolności do wspólnego działania służącego planowaniu projektów, mających wartość kulturalną, społeczną lub finansową i zarządzaniu nimi.

Niezbędna wiedza, umiejętności i postawy powiązane z tymi kompetencjami

Kompetencje w zakresie przedsiębiorczości wymagają świadomości istnienia różnych kontekstów i możliwości, które pozwalają przekształcać pomysły w działanie w sferze osobistej, społecznej i zawodowej, a także rozumienia procesu ich powstawania. Niezbędna jest znajomość i rozumienie różnych podejść do planowania i zarządzania projektami, obejmujących zarówno procesy, jak i zasoby. Konieczne jest rozumienie procesów ekonomicznych oraz szans i wyzwań społecznych i gospodarczych, które stoją przed pracodawcą, organizacją lub społeczeństwem. Potrzebna jest również świadomość zasad etycznych, wyzwań w zakresie zrównoważonego rozwoju, a także własnych atutów i słabości.

Umiejętności w zakresie przedsiębiorczości opierają się na kreatywności, która obejmuje wyobraźnię, myślenie strategiczne i rozwiązywanie problemów, a także na krytycznej i konstruktywnej refleksji w ramach ewoluujących procesów twórczych i na in-

nowacji. Dotyczą one zdolności pracy samodzielnej i zespołowej, mobilizowania zasobów (ludzi i przedmiotów) oraz prowadzenia działalności gospodarczej. Uwzględnia to również zdolność podejmowania decyzji finansowych związanych z kosztem i wartością. Kluczowe znaczenie ma zdolność skutecznego komunikowania się i negocjowania z innymi osobami, a także radzenia sobie z niepewnością, dwuznacznością i ryzykiem jako elementami procesu podejmowania świadomych decyzji.

Postawa przedsiębiorcza charakteryzuje się zmysłem inicjatywy i poczuciem sprawczości, proaktywnością, otwartością na przyszłość, odwagą i wytrwałością w dążeniu do celów. Obejmuje ona pragnienie motywowania innych osób i doceniania ich pomysłów, odczuwanie empatii i troskę o innych ludzi i świat, a także przyjmowanie odpowiedzialności i postaw etycznych w całym procesie.

Kompetencje cyfrowe to świadome, krytyczne i odpowiedzialne korzystanie z technologii cyfrowych i interesowanie się nimi po to, aby realizować cele związane z uczeniem się, pracą i aktywnym uczestnictwem w społeczeństwie. Dotyczą one umiejętności korzystania z informacji i danych, komunikowania się i współpracy, umiejętności korzystania z mediów, tworzenia treści cyfrowych (w tym programowania), bezpieczeństwa (w tym komfortu cyfrowego i kompetencji związanych z cyberbezpieczeństwem), kwestiami dotyczącymi własności intelektualnej oraz rozwiązywania problemów i krytycznego myślenie.

Niezbędna wiedza, umiejętności i postawy powiązane z tymi kompetencjami

Potrzebne jest rozumienie, w jaki sposób technologie cyfrowe mogą pomagać w komunikowaniu się, kreatywności i innowacjach oraz świadomość związanych z nimi możliwości, ograniczeń, skutków i zagrożeń. Niezbędne jest też rozumienie ogólnych zasad, mechanizmów i logiki, które leżą u podstaw ewoluujących technologii cyfrowych, oraz znajomość podstawowych funkcji i korzystanie z różnych rodzajów urządzeń, oprogramowania i sieci. Należy krytycznie podchodzić do trafności, wiarygodności i wpływu informacji i danych udostępnianych drogą cyfrową oraz mieć świadomość prawnych i etycznych zasad związanych z korzystaniem z technologii cyfrowych.

Ważna jest również zdolność do korzystania z technologii cyfrowych w celu wsparcia aktywnej postawy obywatelskiej i działania społecznego, współpracy z innymi osobami oraz kreatywności w realizacji celów osobistych, społecznych i biznesowych. Umiejętności te obejmują zdolność do korzystania z treści cyfrowych, uzyskiwania do nich dostępu, ich filtrowania, oceny, tworzenia, programowania i udostępniania. Niezbędna jest zdolność do zarządzania informacjami, treściami, danymi i tożsamościami cyfrowymi oraz do ich ochrony, a także do rozpoznawania i skutecznego wykorzystywania oprogramowania, urządzeń, sztucznej inteligencji lub robotów.

Korzystanie z technologii i treści cyfrowych wymaga refleksji i dużej dozy krytycyzmu; cechować go powinna ciekawość, otwartość oraz perspektywiczne nastawienie do ich rozwoju. Wymaga również etycznego, bezpiecznego i odpowiedzialnego podejścia do stosowania tych narzędzi.

II

CELE PROGRAMU – WIADOMOŚCI, UMIEJĘTNOŚCI I POSTAWY

Wiadomości

Po kursie prowadzonym według programu *Przewodnik obywatelski* uczennice i uczniowie powinni opanować podstawowe wiadomości z następujących zagadnień tematycznych:

- a. Żyjąc z innymi – jednostka, osobowość, więź społeczna, grupa, wspólnota, rodzina, naród a społeczeństwo, mniejszości narodowe, człowiek a ojczyzna, patriotyzm i nacjonalizm.
- b. Na społecznej scenie – prawidłowości życia społecznego, role społeczne, normy, struktura społeczna – nierówności i podziały, status i prestiż społeczny, konflikty metody ich rozwiązywania, kultura i subkultury, przejawy patologii życia publicznego.
- c. Społeczeństwo obywatelskie – grupy interesów, stowarzyszenia, związki zawodowe, Kościoły i związki wyznaniowe, opinia publiczna, środki masowego przekazu, różne formy aktywności obywatelskiej, normy, obyczaje i etyka życia publicznego, postawy oraz cnoty społeczne i obywatelskie, konformizm i nonkonformizm, społeczeństwo obywatelskie, partie polityczne.
- d. Władza, państwo, polityka – źródła władzy uprawnionej, definicja i funkcje państwa, ustroje i rządy, autorytaryzm i totalitaryzm a demokracja, polityka, kultura polityczna, współczesne ideologie, polska scena polityczna.
- e. Demokracja w działaniu – historyczne korzenie demokracji, fundamentalne zasady i wartości demokratyczne, procedury demokratyczne, konflikty wartości, rządy prawa, konstytucja, trójpodział władzy, modele demokracji.
- f. Polski system polityczny – demokratyczne państwo prawa, Konstytucja RP, organy władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej, administracja publiczna, samorząd lokalny – organy, ich zadania i kompetencje.
- g. Wybrane polityki publiczne – system obowiązkowych ubezpieczeń społecznych: ubezpieczenia emerytalne, rentowe, chorobowe i wypadkowe, ubezpieczenie zdrowotne, przeciwdziałanie bezrobociu i wykluczeniu społecznemu, edukacja i podnoszenie kwalifikacji zawodowych.
- h. Prawo – normy prawne, źródła i funkcje prawa, gałęzie prawa, tworzenie prawa w Polsce, hierarchia norm prawnych.
- i. Prawa człowieka – źródła, dokumenty, wolności i prawa człowieka i obywatela Konstytucji RP, prawa osobiste, polityczne, ekonomiczne, socjalne i kulturalne, procedury ochrony praw człowieka, instytucje i organizacje na straży praw i wolności, obywatele w obronie własnych praw.
- j. Prawo na co dzień – sądy powszechne, proces cywilny, proces karny, obywatel/obywatelka w sądzie, policja, prokuratura, postępowanie administracyjne, pomoc prawna, obywatel/obywatelka w urzędzie.

- k. Polska w Europie – Europa i po upadku komunizmu, transformacja ustrojowa w Polsce i innych krajach, polityka zagraniczna po 1989 roku, integracja europejska i procesy dezintegracyjne, zasady funkcjonowania i instytucje UE, Polacy jako obywatele Unii, korzyści i wyzwania związane z członkostwem w UE.
- l. Problemy współczesnego świata – stosunki międzynarodowe, ład światowy, Organizacja Narodów Zjednoczonych, konflikty międzynarodowe i systemy bezpieczeństwa, globalizacja i globalne cele rozwoju, nierówności i bieda, terroryzm, zrównoważony rozwój, kryzys klimatyczny.

Umiejętności obywatelskie

Uczennice i uczniowie uczestnicząc w zajęciach będą także rozwijać podstawowe umiejętności obywatelskie, które są potrzebne, aby móc konstruktywnie funkcjonować w demokratycznym państwie i społeczeństwie, takie jak:

- zdobywanie, selekcjonowanie, analizowanie i krytyczne wykorzystywanie informacji na temat życia publicznego oraz opisywanie ważnych zjawisk społecznych i politycznych;
- czytanie ze zrozumieniem tekstów publicystycznych i popularnonaukowych dotyczących zagadnień społecznych, polityki i prawa oraz umiejętność interpretacji innych źródeł; oddzielanie opinii od faktów i wskazywanie wartości lub przekonań, z których te opinie wynikają;
- formułowanie, prezentowanie i uzasadnianie własnych opinii i poglądów zarówno w czasie dyskusji, jak i w formie wypowiedzi pisemnych, także w mediach społecznościowych;
- rozumienie przyczyn oraz przewidywanie skutków zjawisk życia publicznego, rozumienie ich wzajemnych powiązań i złożoności, rozpoznawanie problemów (także we własnej miejscowości) i szukanie pomysłów na ich rozwiązanie;
- komunikowanie się w sprawach publicznych, w tym słuchanie opinii innych, prezentowanie i obrona swoich racji, formułowanie własnego stanowiska i argumentów, które za nim stoją;
- ocenianie działań różnych uczestników życia publicznego z perspektywy ich zgodności z zasadami demokracji i praw człowieka (także dobra wspólnego lub potrzeb konkretnej grupy społecznej);
- rozumienie, skąd się biorą spory i konflikty w sferze publicznej, jaką rolę w ich rozwiązywaniu mogą pełnić negocjacje i mediacje oraz na czym polega konsensus i kompromis;
- rozpoznawanie i wykorzystywanie w praktyce znajomości swoich praw, wolności i obowiązków oraz innych ludzi;
- wyszukiwanie (w Konstytucji i innych źródłach prawa) i rozumienie obowiązujących w RP norm prawnych;
- wypowiadanie się w sprawach życia publicznego – pisanie listów, petycji, opinii, skarg, zażaleń, prośb o wyjaśnienie lub interwencję, tekstów w mediach społecznościowych oraz zabieranie głosu w sprawach publicznych; wypełnianie dokumentów urzędowych, w tym także online;
- dostrzeganie możliwości wpływania na sprawy publiczne i projektowanie własnych, indywidualnych i zbiorowych działań;
- stosowanie procedur demokratycznych, w tym wyboru władz, głosowania, debaty publicznej oraz znajomość i przestrzeganie zasad dotyczących uczestnictwa w nich;

- współpraca, dzielenie się zadaniami, szukanie sojuszników, prezentowanie własnych lub zespołowych inicjatyw;
- samoorganizowanie się, prowadzenie działań o charakterze obywatelskim, akcji społecznych oraz działań interwencyjnych (np. w szkole, swojej miejscowości).

Kształceniu powyższych kluczowych umiejętności obywatelskich służą zadania i ćwiczenia, które towarzyszą wszystkim działom merytorycznym, a także pytania i propozycje zawarte w poszczególnych jednostkach tematycznych podręcznika (lekcjach), w tym przede wszystkim te zamieszczone w ramkach, z ikonką znaku zapytania oraz w rubrykach „Z życia wzięte” i podpisach pod ilustracjami.

Postawy

Kształcenie młodych obywateli nie polega jedynie na przygotowaniu do matury z wiedzy o społeczeństwie, ale przede wszystkim na takim organizowaniu środowiska uczenia się, które zachęcać będzie do rozmowy i wspólnego działania. Dlatego głęboki sens mają klasowe debaty, a zwłaszcza projekty zespołowe. Nie chodzi tylko o zdobycie nowych informacji, np. o rzecę, która płynie przez naszą miejscowość, lecz również o działanie na rzecz ochrony środowiska naturalnego – zebranie porozrzucanych nad rzeką śmieci i roztawienie koszy, oznaczenie miejsc, gdzie można zrobić piknik lub gdzie rosną chronione rośliny.

Ekspersi edukacji obywatelskiej i politycznej na całym świecie od lat powtarzają, że zamiast zajmować się w szkole teorią i definicjami, trzeba mówić o rzeczach, które są bliskie uczniom i podejmować autentyczne wyzwania, które przed nimi stoją. Nie chodzi tutaj wcale, by dezawuować wiedzę o zasadach demokracji, ustroju państwa czy sądach, tylko mocniej zakorzenić te pojęcia w życiu – odnosić się na lekcji do prawdziwych problemów młodych ludzi i społeczności, których są oni częścią. Nie ma więc sensu uczyć „na sucho”, czym różni się demokracja większościowa od konstytucyjnej, lepiej pokazać, jak może wyglądać państwo, w którym większość łamie prawa człowieka i konstytucję. Nie warto recytować z pamięci wszystkich kompetencji samorządu terytorialnego, lepiej wiedzieć, kto i w jaki sposób decyduje w naszym mieście, jak ma wyglądać droga, park miejski czy chodnik. Warto też umieć napisać list protestacyjny w sprawie wycinki drzew czy likwidacji biblioteki.

Przewodnik obywatelski rozwija również w młodych ludziach umiejętności auto-refleksji, rozważnego i racjonalnego określania swoich postaw wobec aktualnych zagadnień politycznych i społecznych, a także wydarzeń o charakterze lokalnym, a nawet szkolnym. Co ważne, program uczy szacunku do państwa, pomaga uczniom i uczennicom poznać i docenić polskie tradycje demokratyczne. Kształtuje nawyki odwoływania się do zasad praworządności, korzystania z prawa i działania w oparciu o nie. Zachęca do angażowania się w sprawy publiczne, śledzenia poczynąń władz wszystkich szczebli oraz podejmowania konkretnych działań, nie tylko w obronie własnych interesów, ale także dla dobra swojej społeczności, całego kraju, a niekiedy nawet i świata. Kształtuje też wrażliwość społeczną i poczucie solidarności, pokazując, jak ważne jest nie tylko sprawne działanie obywatelskie, ale także pomaganie innym.

Nasz program skłania uczniów i uczennice do szukania rozwiązań prawdziwych problemów, czyli takich, które dotyczą ich szkoły (np. prześladowanie słabszych) i miejscowości (np. kwestia dopalaczy), a także całego kraju (np. problem smogu lub starzenia się społeczeństwa), Europy (np. integracja uchodźców), a nawet świata (np. globalne nierówności czy zmiany klimatyczne). Żyjemy w czasach, w których nasz los jest

powiązany z losem ludzi na całym świecie. Ubóstwo mieszkańców innego kontynentu, brak wody pitnej, konflikty wojenne, które się tam toczą, wpływają także na nasze życie i coraz mocniej będą nas dotyczyć i dotyczyć, podobnie jak ocieplenie klimatu i degradacja środowiska naturalnego¹.

¹Ten fragment programu został pierwotnie opracowany przez Alicję Pacewicz do katalogu wystawy *W Polsce Króla Maciusia*, Muzeum Historii Żydów Polski POLIN, Warszawa 2018, ss. 163–164.

III

PROCEDURY OSIĄGANIA CELÓW

Aby móc sensownie żyć i działać w warunkach ustroju demokratycznego, trzeba posiadać sporą wiedzę i wiele praktycznych umiejętności. Na przykład warto znać i rozumieć swoje prawa i obowiązki, umieć organizować działania zbiorowe, wiedzieć, według jakich zasad funkcjonuje administracja publiczna i znać podstawy systemu prawnego, warto wreszcie umieć wyrażać swoje zdanie i je uzasadniać, uważnie słuchać i rozumieć racje innych. Trzeba być (albo przynajmniej starać się być) człowiekiem odpowiedzialnym, rozsądnym, sprawiedliwym, rzetelnym i zapobiegliwym. Autorzy programu założyli, że można i trzeba uczyć młodych ludzi, jak żyć w demokratycznym państwie prawa. Treści zaprojektowano więc w taki sposób, aby pokazać różne możliwości przekazywania wiedzy, ćwiczenia umiejętności i kształtowania postaw. Prawdziwa demokracja może istnieć tylko tam, gdzie obywatele mogą i chcą się uczyć i rozwijać oraz przestrzegać jej zasad. Zdolność rozumienia spraw publicznych jest warunkiem koniecznym istnienia ustroju, w którym każdy ma zapewniony udział w życiu politycznym, a jego głos jest traktowany na równi z głosami innych. Aby szanować prawo, trzeba je znać i rozumieć, a żeby podejmować działania obywatelskie, trzeba wiedzieć, jak to zrobić.

Skuteczne nauczanie zasad demokracji konstytucyjnej, zdaniem autorów programu, nie może ograniczać się wyłącznie do wykładów. Edukacja obywatelska wymaga zastosowania interaktywnych metod nauczania w miejsce przekazywania wiadomości gotowych do zapamiętania, oderwanych od społecznych doświadczeń uczniów. Mamy nadzieję, że na lekcjach tego przedmiotu uczniowie będą mieli szansę rozwijać cnoty obywatelskie, takie jak odpowiedzialność, tolerancja czy troska o dobro publiczne. Proponowany program nie zmieni zapewne natychmiast wzorców zachowań młodych ludzi, ale można mieć nadzieję, że wyposaży ich w umiejętności obywatelskie. Umiejętności te pozwolą im na aktywny udział w życiu publicznym, czyli doświadczanie i budowanie na co dzień uczciwych i sprawiedliwych zasad wspólnego życia. Ale to od uczennic i uczniów będzie zależało, czy będą je rozwijać i wykorzystywać w przyszłości.

Przewodnik obywatelski jest programem kształcenia wiedzy o społeczeństwie w zakresie podstawowym, uwzględnia zatem konieczność rezygnacji z obszernych i rozbudowanych zagadnień teoretycznych na rzecz wiedzy i umiejętności przydatnych młodym obywatelom, nawet tym niezbyt zainteresowanym tematyką społeczną i polityczną.

Autorzy proponują stosowanie w czasie lekcji metod aktywizujących uczniów, takich jak: socjodrama, gra symulacyjna, burza mózgów, wywiad i ankieta, analiza dokumentów prawnych, dyskusja, debata i analiza argumentów za i przeciw, nauka pisania petycji, skarg i innych dokumentów, metoda projektów, czyli zadań realizowanych w kilkuosobowych zespołach, także poza szkołą. Ale nie oznacza to, że trzeba całkowicie zrezygnować z tradycyjnych metod pracy (np. krótkich wykładów, analizy tekstów i dokumentów) czy też wykluczyć pamięciowe opanowanie materiału przez uczniów.

W ocenianiu – obok oceniania kształtującego, samooceny i oceny rówieśniczej – zachęcamy do stosowania tradycyjnych testów sprawdzających. Od decyzji nauczyciela zależy sposób oceniania niestandardowych form pracy uczniów na lekcji i po lekcjach (np. ocena pracy projektowej, udziału w dyskusji czy aktywności obywatelskiej w mediach społecznościowych).

Umiejętności obywatelskich nie można jednak uczyć, będąc tylko wykładowcą, który przekazuje uczącym się porcje wiedzy, rozpisane na poszczególne tematy, czy też instrukcje do zadań. Nauczyciel przedmiotu musi przyjąć rolę przewodnika – wchodzić w dialog z młodymi ludźmi, z którymi pracuje, zachęcać ich do stawiania pytań, kwestionowania powszechnie przyjętych poglądów oraz do praktycznego działania. W materiałach towarzyszących programowi, nauczycielki i nauczyciele znajdą wiele wskazówek, które ułatwią pełnienie takiej roli.

Z uwagi na ścisły związek między sposobem oceniania a procesem nauczania, sporo miejsca w programie poświęcono ocenianiu (patrz rozdział VI: *Ocenianie sumujące i kształtujące – podejścia, narzędzia, kryteria*, s. 39). Na konkretnych przykładach pokazano zasady planowania procesu oceniania uczniów, zarówno kształtującego, jak i sumującego. Bowiem edukacja obywatelska to jeden z tych obszarów, gdzie nie chodzi tylko o wystawienie każdemu uczniowi zobiektywizowanej oceny, ale przede wszystkim o dostarczenie jemu precyzyjnej informacji zwrotnej oraz, co równie ważne, budowanie zainteresowania i wewnętrznej motywacji.

IV

WYMAGANIA SZCZEGÓŁOWE, CZYLI OCZEKIWANE OSIĄGNIĘCIA UCZNIÓW

Poniżej zamieszczono kompletny wykaz wymagań szczegółowych zawartych w podstawie programowej dla przedmiotu wiedza o społeczeństwie w liceum ogólnokształcącym i technikum w zakresie podstawowym. Równocześnie wskazano, jakie dodatkowe kompetencje (przykładowe) mogą uzyskać osoby uczące się według programu *Przewodnik obywatelski* w ramach kolejnych czterech działów tematycznych.

A. Społeczeństwo

Uczeń/Uczennica potrafi:

- wyjaśnić, czym są potrzeby człowieka i ustalić ich hierarchię, uwzględniając społecznie akceptowany system aksjologiczny;
- scharakteryzować – z wykorzystaniem wyników badań opinii publicznej – współczesne typy rodziny; wyjaśnić problemy związane z realizacją różnych funkcji rodziny w Rzeczypospolitej Polskiej;
- scharakteryzować role społeczne człowieka w związku z jego przynależnością do różnych grup społecznych; zanalizować zasady wzajemności, zaufania i pomocy;
- przedstawić – z wykorzystaniem wyników badań opinii publicznej – katalog wartości afirmowanych w społeczeństwie polskim i dokonać jego analizy; zanalizować rolę wartości w światopoglądzie;
- wyjaśnić charakter procesu socjalizacji; podać przykłady wpływu społecznego w różnych dziedzinach życia; zanalizować przypadki oraz przedstawić zalety i wady konformizmu i nonkonformizmu;
- odróżnić tolerancję od akceptacji; wyjaśnić, jak tworzą się podziały w społeczeństwie na „swoich” i „obcych”; rozpoznać przyczyny, przejawy i skutki nietolerancji i stygmatyzacji oraz przedstawić możliwe sposoby przeciwstawiania się tym zjawiskom;
- przedstawić podstawowe metody rozwiązywania konfliktów (mediacja, negocjacje, arbitraż) oraz zalety i wady wskazanych rozwiązań;
- scharakteryzować współczesne społeczeństwo i zanalizować jego cechy (otwarte, postindustrialne, konsumpcyjne, masowe i informacyjne);
- rozpoznać problemy życiowe młodzieży w społeczeństwie polskim i sformułować sądy w tych kwestiach;
- przedstawić rodzaje i przykłady organizacji pozarządowych; scharakteryzować działalność wybranych organizacji tego typu w Rzeczypospolitej Polskiej; wymienić zakres niezbędnych uregulowań w statucie stowarzyszenia;
- przygotować materiał do zamieszczenia w internecie na temat działań indywidualnych lub grupowych w życiu publicznym (np. w wątku publicznym swojego profilu na portalach społecznościowych lub na blogu);

- przedstawić funkcjonujące w Rzeczypospolitej Polskiej kościoły i inne związki wyznaniowe;
- przedstawić cechy konstytutywne partii politycznych; wymienić partie polityczne, które w ostatnich wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przekroczyły próg niezbędny do uzyskania dotacji budżetowej, i nazwiska ich liderów; przedstawić podstawowe założenia programowe tych ugrupowań;
- dokonać krytycznej analizy materiałów z kampanii wyborczych (np. spoty, memy, ulotki i hasła wyborcze);
- przedstawić współczesne media w Rzeczypospolitej Polskiej – wymienić główne dzienniki, tygodniki społeczno-polityczne, stacje telewizyjne i radiowe, portale internetowe; scharakteryzować wybrany tytuł/ stację/ portal ze względu na specyfikę, formy i treści przekazu;
- krytycznie zanalizować przekazy medialne i porównać przekazy różnych mediów dotyczące tych samych wydarzeń czy procesów; sformułować własną opinię w oparciu o poznane fakty; rozpoznać przejawy nieetycznych zachowań dziennikarzy;
- rozpoznać przejawy patologii życia publicznego i wykazać ich negatywny wpływ na życie publiczne; przedstawić mechanizmy korupcji i zanalizować – z wykorzystaniem materiałów medialnych – jej udowodniony przykład;
- zinterpretować wyniki badań opinii publicznej; porównać wyniki sondaży z rzeczywistymi postawami lub zachowaniami (np. sondaży przedwyborczych oraz rezultatów wyborów), sformułować hipotezy dotyczące przyczyn różnic przekraczających wartość błędu statystycznego.

Dodatkowo, uczeń/uczenica potrafi:

- rozpoznać przejawy problemów społecznych we własnym otoczeniu – w swojej szkole i miejscowości – i wspólnie z innymi zastanowić się nad ich źródłami oraz rozwiązaniami, a także w miarę możliwości wprowadzić je w życie;
- konstruktywnie komunikować się ze swoimi rówieśnikami oraz dorosłymi w sprawach publicznych – na forum klasy, szkoły oraz w mediach społecznościowych;
- rozpoznać sytuacje naruszania norm współżycia społecznego i zbiorowego działania oraz podjąć działania naprawcze;
- rozważać własne decyzje i ich skutki, racjonalnie planować swoją drogę życiową i edukacyjną;
- podjąć indywidualne i/lub zespołowe działania budujące kulturę demokratyczną szkoły i społeczności lokalnej – w mediach społecznościowych oraz w realnym świecie.

B. Polityka

Uczeń/uczenica potrafi:

- scharakteryzować zasady ustrojowe zawarte w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (demokratycznego państwa prawnego, unitarnej formy państwa, zwierzchnictwa narodu, gwarancji praw i wolności jednostki, konstytucjonalizmu, podziału i równowagi władz, republikańskiej formy rządu, pluralizmu, decentralizacji, samorządności, społecznej gospodarki rynkowej); zanalizować sformułowania preambuły Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej;

- scharakteryzować formy demokracji bezpośredniej; przedstawić specyfikę referendum ogólnokrajowego i rodzajów referendum lokalnych w Rzeczypospolitej Polskiej; wyjaśnić, jakie warunki muszą zostać spełnione, by referendum się odbyło oraz by jego wyniki były wiążące (w przypadku lokalnych: by było ważne); wyjaśnić – na wybranym przykładzie – wpływ konsultacji publicznych na kształtowanie prawa w Rzeczypospolitej Polskiej;
- wyjaśnić, jak przeprowadzane są powszechne i bezpośrednie wybory organów władzy publicznej w Rzeczypospolitej Polskiej; na przykładzie wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej porównać ordynację proporcjonalną i większościową; zanalizować potencjalne wady i zalety każdego z tych systemów wyborczych;
- przedstawić strukturę oraz organizację pracy Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (prezydium, komisje, kluby i koła; kworum, rodzaje większości) oraz status posła, w tym instytucje mandatu wolnego i immunitetu; wymienić kompetencje Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz Zgromadzenia Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej;
- wykazać znaczenie, jakie dla pozycji ustrojowej Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej ma fakt wyborów powszechnych; przedstawić kompetencje Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej: ceremonialno-reprezentacyjne, w stosunku do rządu, parlamentu i władzy sądowniczej, w polityce zagranicznej oraz bezpieczeństwa państwa; zanalizować – z wykorzystaniem wyników badań opinii publicznej – poziom legitymizacji społecznej władzy prezydenckiej;
- przedstawić kompetencje Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej; wymienić podstawowe działy administracji rządowej i zadania wojewody; wyjaśnić rolę prezesa Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej; przedstawić procedury powoływania i odwoływania rządu, używając określeń: wotum zaufania, konstruktywne wotum nieufności, wotum nieufności wobec ministra, dymisja (w tym w wyniku skrócenia kadencji Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej);
- przedstawić zakres działania poszczególnych poziomów samorządu terytorialnego (gmina, powiat, województwo) w Rzeczypospolitej Polskiej, z uwzględnieniem struktury głównych kierunków wydatków budżetowych na te działania oraz źródeł ich finansowania;
- przedstawić organy stanowiące i wykonawcze samorządu terytorialnego na poziomie gminy i miasta na prawach powiatu oraz powiatu i województwa w Rzeczypospolitej Polskiej; scharakteryzować kompetencje tych organów i zależności między nimi;
- przygotować opracowanie promujące działania organów wybranego samorządu terytorialnego na poziomie powiatu lub województwa w Rzeczypospolitej Polskiej;
- przedstawić strukturę sądownictwa powszechnego i administracyjnego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz zadania Sądu Najwyższego; uzasadnić potrzebę niezależności sądów i niezawisłości sędziów;
- przedstawić kompetencje Najwyższej Izby Kontroli, Trybunału Konstytucyjnego, Trybunału Stanu i prokuratury w Rzeczypospolitej Polskiej; uzasadnić znaczenie tych instytucji dla funkcjonowania państwa prawa;
- przedstawić funkcjonowanie systemu obowiązkowych ubezpieczeń społecznych w Rzeczypospolitej Polskiej, rozróżnić ubezpieczenia: emerytalne, rentowe, chorobowe i wypadkowe; wymienić zadania Zakładu Ubezpieczeń Społecznych;

- wyjaśnić specyfikę obowiązkowych i dobrowolnych ubezpieczeń zdrowotnych w Rzeczypospolitej Polskiej; przedstawić cele i zadania centralnej instytucji koordynującej funkcjonowanie służby zdrowia; wyjaśnić kwestię korzystania z publicznej opieki zdrowotnej;
- przedstawić działania w celu ograniczenia bezrobocia i wykluczenia społecznego na przykładzie działalności urzędu pracy w swoim powiecie;
- przedstawić możliwości kontynuacji edukacji (studia I stopnia i jednolite magisterskie, szkoły kształtujące w zawodzie); wyjaśnić, w jaki sposób podnosić swoje kwalifikacje zawodowe.

Dodatkowo, uczeń/uczenica potrafi:

- omówić proces kształtowania się demokracji europejskich i amerykańskiej oraz przedstawić polskie tradycje demokratyczne;
- scharakteryzować różnice między demokracją większościową a liberalną na przykładzie ustroju starożytnych Aten i wybranego współczesnego państwa;
- przedstawić ewolucję terminu „republika” na przykładach historycznych i współczesnych;
- omówić na przykładach relacje między władzą ustawodawczą i wykonawczą we współczesnych państwach demokratycznych;
- wykazać znaczenie chrześcijaństwa dla rozwoju idei państwa prawa i demokracji;
- podjąć indywidualne i/lub zespołowe działania budujące kulturę demokratyczną szkoły i społeczności lokalnej – w mediach społecznościowych oraz w realnym świecie.

C. Prawo

Uczeń/Uczennica potrafi:

- wyjaśnić, czym różnią się normy prawne od innych typów norm; wymienić podstawowe zasady prawa (prawo nie działa wstecz, domniemanie niewinności, nie ma winy bez prawa, niezajomość prawa szkodzi) i wyjaśnić konsekwencje ich łamania;
- przedstawić źródła prawa w Rzeczypospolitej Polskiej – wykazać szczególną moc konstytucji; przedstawić procedurę ustawodawczą;
- rozpoznać sprawy regulowane przez prawo cywilne, rodzinne, administracyjne i karne; wskazać, w jakim kodeksie obowiązującym w Rzeczypospolitej Polskiej można znaleźć przepisy dotyczące konkretnej sprawy; zinterpretować przepisy prawne;
- wyjaśnić podstawowe instytucje prawne części ogólnej prawa cywilnego i prawa zobowiązaniowego w Rzeczypospolitej Polskiej (osoba fizyczna, zdolność prawna a zdolność do czynności prawnych, przedstawicielstwo a pełnomocnictwo, zobowiązanie);
- wyjaśnić podstawowe instytucje prawne prawa rzeczowego i spadkowego w Rzeczypospolitej Polskiej (własność, formy nabycia własności, spadek, dziedziczenie ustawowe i testamentowe, zachowek);
- wyjaśnić podstawowe instytucje prawne prawa rodzinnego w Rzeczypospolitej Polskiej (małżeństwo, wspólnota majątkowa, prawa i obowiązki rodziców oraz dziecka, w tym pełnoletniego, obowiązek alimentacyjny);

- przedstawić przebieg postępowania cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz uczestniczące w nim strony; zanalizować kasus z zakresu prawa cywilnego lub rodzinnego, w tym pozew w takiej sprawie;
- odróżnić akty administracyjne od innego rodzaju dokumentów; rozpoznać, kiedy decyzja administracyjna w Rzeczypospolitej Polskiej jest ważna;
- wyjaśnić, jak odwołać się od decyzji organów administracyjnych; napisać odwołanie od decyzji administracyjnej;
- przedstawić przebieg postępowania administracyjnego w Rzeczypospolitej Polskiej; zanalizować wzory zażaleń na postanowienia organów administracji oraz wzory skarg do wojewódzkiego sądu administracyjnego;
- przedstawić przebieg postępowania karnego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz uczestniczące w nim strony; wymienić główne prawa, jakie przysługują ofierze, sprawcy i świadkowi przestępstwa; napisać zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa;
- wskazać, do jakich organów i instytucji można się zwrócić w Rzeczypospolitej Polskiej o pomoc prawną w konkretnych sytuacjach; przedstawić zadania notariuszy, radców prawnych, adwokatów;
- wyjaśnić, jak można korzystać w Rzeczypospolitej Polskiej z dokumentacji gromadzonej w urzędach (ze szczególnym uwzględnieniem e-administracji) i archiwach oraz jakie sprawy można dzięki temu załatwić; napisać wniosek o udzielenie informacji publicznej;
- wymienić „zasady ogólne” i katalog praw człowieka zapisane w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej;
- przedstawić sądowe środki ochrony praw i wolności w Rzeczypospolitej Polskiej oraz sposób działania Rzecznika Praw Obywatelskich; napisać skargę do Rzecznika Praw Obywatelskich (według wzoru dostępnego na stronie internetowej); wykazać znaczenie skargi konstytucyjnej;
- uzasadnić znaczenie Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności w kontekście Europejskiego Trybunału Praw Człowieka; przedstawić warunki, jakie muszą zaistnieć, aby rozpatrzył on skargę obywatela; zanalizować wybrany wyrok tego trybunału;
- przedstawić szczegółowe prawa mniejszości narodowych i etnicznych oraz grupy posługującej się językiem regionalnym w Rzeczypospolitej Polskiej; pozyskać informacje na temat praw mniejszości polskiej w różnych państwach;
- pozyskać w środkach masowego przekazu (między innymi, na stronach organizacji pozarządowych broniących praw człowieka) informacje o przypadkach naruszania praw człowieka w państwach demokratycznych i przygotować analizę na ten temat;
- wskazać organizacje pozarządowe zajmujące się ochroną praw człowieka i scharakteryzować działania jednej z nich;
- wykazać różnice w przestrzeganiu praw człowieka w państwie demokratycznym i niedemokratycznym; przedstawić problem łamania praw człowieka w wybranym państwie niedemokratycznym.

Dodatkowo, uczeń/uczenica potrafi:

- wyjaśnić, co to jest prawo i wymienić główne systemy prawa (prawo stanowione, zwyczajowe, precedensowe, religijne);
- przedstawić zasadę hierarchiczności norm na przykładzie polskiego systemu prawnego;

- uzasadnić, czemu prawa człowieka uważa się za powszechne, nienaruszalne i niezbywalne;
- uzasadnić pogląd, że prawa człowieka nie są uzależnione od stopnia wywiązywania się z obowiązków obywatelskich;
- przedstawić kompetencje policji oraz scharakteryzować uprawnienia obywateli w kontaktach z policją;
- podjąć indywidualne i/lub zespołowe działania związane z korzystaniem z prawa na co dzień – w mediach społecznościowych oraz w realnym świecie.

D. Polska, Europa, świat

Uczeń/Uczennica potrafi:

- przedstawić podmioty prawa międzynarodowego publicznego i podstawowe zasady prawa międzynarodowego (powstrzymania się od groźby użycia siły lub jej użycia, integralności terytorialnej, pokojowego załatwiania sporów, nieingerencji w sprawy wewnętrzne państwa, suwerennej równości, samostanowienia narodów, suwerenności, nienaruszalności granic);
- wykazać złożoność i wielopłaszczyznowość współczesnych stosunków międzynarodowych oraz współzależność państw w środowisku międzynarodowym;
- wyjaśnić pojęcie globalizacji i wykazać jej formy i skutki w sferze polityki, kultury i społeczeństwa; zdiagnozować wpływ na ten proces podmiotów prawa międzynarodowego; przedstawić najważniejsze wyzwania związane z procesem globalizacji;
- przedstawić konflikty etniczne na obszarze państw członkowskich Unii Europejskiej; lokalizuje je, wyjaśnić ich przyczyny i konsekwencje;
- wyjaśnić źródła współczesnego terroryzmu oraz przedstawić różne organizacje terrorystyczne i sposoby oraz przykłady ich działania;
- przedstawić, na przykładzie placówek Rzeczypospolitej Polskiej, zadania ambasad i konsulatów;
- scharakteryzować cele i najważniejsze organy Organizacji Narodów Zjednoczonych (Zgromadzenie Ogólne, Rada Bezpieczeństwa, Sekretarz Generalny, Rada Gospodarcza i Społeczna, Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości); przedstawić jej wybrane działania i ocenić ich skuteczność;
- wymienić obowiązujące akty prawa pierwotnego Unii Europejskiej;
- zlokalizować jej państwa członkowskie; przedstawić podstawowe obszary i zasady działania Unii Europejskiej;
- przedstawić najważniejsze instytucje Unii Europejskiej: Komisję, Radę, Parlament, Radę Europejską i Trybunał Sprawiedliwości;
- przedstawić prawa obywatela Unii Europejskiej; rozważyć kwestię korzyści i kosztów członkostwa Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej;
- przedstawić genezę, cele i najważniejsze organy Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego; ocenić wpływ tej organizacji na utrzymanie pokoju międzynarodowego i pozycję Stanów Zjednoczonych Ameryki w świecie.

Dodatkowo, uczeń/uczennica potrafi:

- dostrzec procesy zmian w stosunkach międzynarodowych, scharakteryzować obecny ich stan, ocenić znaczenie organizacji międzynarodowych i prawa międzynarodowego na początku XXI wieku;

- wyjaśnić, jak na współczesne rozumienie suwerenności wpływają prawo międzynarodowe oraz procesy integracyjne i globalizacyjne;
- przedstawić na przykładach problemy współczesnego świata (nierówności społeczne, głód, bezrobocie, migracje, degradacja środowiska naturalnego, kryzys klimatyczny itp.) i ocenić, co można uczynić w celu ich przezwyciężenia;
- podjąć indywidualne i/lub zespołowe działania związane z tymi wyzwaniami – w mediach społecznościowych oraz w realnym świecie.

V

TREŚCI PROGRAMOWE A PODSTAWA PROGRAMOWA

Treści programowe w *Przewodniku obywatelskim* uporządkowane zostały według czterech głównych działów: „Społeczeństwo”, „Polityka”, „Prawo”, „Polska, Europa, świat”. Odpowiadają one wymaganiom szczegółowym określonym w podstawie programowej kształcenia ogólnego. Oto zestawienie, które pozwala przyporządkować kolejnym jednostkom lekcyjnym odpowiednie zapisy zawarte w podstawie programowej dla przedmiotu wiedza o społeczeństwie.

Dział I. Społeczeństwo

1. Wygląda na to, że żyjemy w społeczeństwie

- *społeczeństwo* • *socjologia* • *wieź społeczna* • *norma społeczna* • *zwyczaj* • *obyczaj*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- wyjaśnia, czym są potrzeby człowieka i ustala ich hierarchię, uwzględniając społecznie akceptowany system aksjologiczny – dział I pkt 1.

2. I co ja robię tu? Co ty tutaj robisz?

- *grupa społeczna* • *grupa odniesienia* • *społeczna geneza tożsamości* • *znaczący inni* • *rola społeczna*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- charakteryzuje role społeczne człowieka w związku z jego przynależnością do różnych grup społecznych; analizuje zasady wzajemności, zaufania i pomocy – dział I pkt 3
- przedstawia – z wykorzystaniem wyników badań opinii publicznej – katalog wartości afirmowanych w społeczeństwie polskim i dokonuje jego analizy; analizuje rolę wartości w światopoglądzie – dział I pkt 4.

3. Społeczeństwo w zasięgu wzroku

- *socjalizacja* • *grupa pierwotna* • *grupa wtórna* • *prawidłowości życia małych grup* • *grupa otwarta i zamknięta* • *sekt* • *myślenie grupowe*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- charakteryzuje role społeczne człowieka w związku z jego przynależnością do różnych grup społecznych; analizuje zasady wzajemności, zaufania i pomocy – dział I pkt 3

- wyjaśnia charakter procesu socjalizacji; podaje przykłady wpływu społecznego w różnych dziedzinach życia; analizuje przypadki oraz przedstawia zalety i wady konformizmu i nonkonformizmu – dział I pkt 5.

4. Rodzina, czyli razem w domu

- *pokrewieństwo* • *powinowactwo* • *rodzina nuklearna* • *rodzina wielopokoleniowa* • *rodzina tradycyjna i partnerska* • *rodzina niepełna* • *małżeństwo* • *władza rodzicielska* • *przysposobienie*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- charakteryzuje – z wykorzystaniem wyników badań opinii publicznej – współczesne typy rodziny; wyjaśnia problemy związane z realizacją różnych funkcji rodziny w Rzeczypospolitej – dział I pkt 2.

5. Społeczeństwo znane ze słyszenia

- *grupa formalna* • *grupa zadaniowa* • *instytucja społeczna* • *konflikt społeczny* • *konflikty we współczesnym społeczeństwie* • *kultura i jej rodzaje* • *kultura masowa*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- charakteryzuje role społeczne człowieka w związku z jego przynależnością do różnych grup społecznych; analizuje zasady wzajemności, zaufania i pomocy – dział I pkt 3
- przedstawia podstawowe metody rozwiązywania konfliktów (mediacja, negocjacje, arbitraż) oraz zalety i wady wskazanych rozwiązań – dział I pkt 7.

6. Na drabinie społecznej

- *klasa społeczna* • *warstwa społeczna* • *klasa średnia i podklasa* • *nierówności płci* • *stratyfikacja społeczna* • *wymiary stratyfikacji: bogactwo, władza, prestiż* • *ruchliwość społeczna* • *ruch społeczny*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- charakteryzuje współczesne społeczeństwo i analizuje jego cechy (otwarte, postindustrialne, konsumpcyjne, masowe i informacyjne) – dział I pkt 8.

7. My, młodzież

- *młode pokolenie* • *politycznie nieufni* • *problemy współczesnej młodzieży* • *subkultury młodzieżowe*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- rozpoznaje problemy życiowe młodzieży w społeczeństwie polskim i formułuje sądy w tych kwestiach – dział I pkt 9.

8. Ścieżki edukacji i kariery

- *możliwości kontynuacji nauki: studia I stopnia i jednolite magisterskie* • *szkoły kształcące w zawodzie* • *podnoszenie kwalifikacji zawodowych* • *doradztwo zawodowe* • *Polska Rama Kwalifikacji* • *edukacja formalna, pozaformalna i nieformalna* • *kompetencje kluczowe*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- przedstawia możliwości kontynuacji edukacji (studia I stopnia i jednolite magisterskie, szkoły kształcące w zawodzie); wyjaśnia, w jaki sposób podnosić swoje kwalifikacje zawodowe – dział VI pkt 4.

9. Sztuka życia w społeczności

- *kapitał społeczny • norma wzajemności • odpowiedzialność • solidarność • człowiek wobec norm społecznych • konformizm i bunt • odwaga cywilna • dewiacje społeczne i patologie • stereotyp • tolerancja • społeczeństwo wielokulturowe*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- odróżnia tolerancję od akceptacji; wyjaśnia, jak tworzą się podziały w społeczeństwie na „swoich” i „obcych”; rozpoznaje przyczyny, przejawy i skutki nietolerancji i stygmatyzacji oraz przedstawia możliwe sposoby przeciwstawiania się tym zjawiskom – dział I pkt 6.

10. Szkoła demokracji

- *społeczeństwo obywatelskie • samoorganizacja społeczna • związek zawodowy • stowarzyszenie zwykłe, rejestrowe • demonstracja • petycja • wiec • obywatelskie cnoty • nieposłuszeństwo • oligarchizacja • populizm • korupcja • nepotyzm*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- przedstawia rodzaje i przykłady organizacji pozarządowych; charakteryzuje działalność wybranych organizacji tego typu w Rzeczypospolitej Polskiej; wymienia zakres niezbędnych uregulowań w statucie stowarzyszenia – dział II pkt 1
- przygotowuje materiał do zamieszczenia w internecie na temat działań indywidualnych lub grupowych w życiu publicznym (np. w wątku publicznym swojego profilu na portalach społecznościowych lub na blogu) – dział II pkt 2.

11. Media w służbie demokracji

- *opinia publiczna • przywódca opinii • sonda • błąd pomiaru • czwarta władza • funkcje mediów • wiarygodność mediów • niezależność • selektywność doboru informacji • pluralizm mediów • tajemnica dziennikarska • cenzura*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- przedstawia współczesne media w Rzeczypospolitej Polskiej – wymienia główne dzienniki, tygodniki społeczno-polityczne, stacje telewizyjne i radiowe, portale internetowe; charakteryzuje wybrany tytuł/ stację/ portal ze względu na specyfikę, formy i treści przekazu – dział II pkt 6
- krytycznie analizuje przekazy medialne i porównuje przekazy różnych mediów dotyczące tych samych wydarzeń czy procesów; formułuje własną opinię w oparciu o poznane fakty; rozpoznaje przejawy nieetycznych zachowań dziennikarzy – dział II pkt 7.

12. Na politycznej scenie

• *partia polityczna* • *system partyjny* • *system jedno-, dwu- i wielopartyjny* • *partie antysystemowe* • *partia dominująca* • *polska scena polityczna w 2019 roku*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- przedstawia cechy konstytutywne partii politycznych; wymienia partie polityczne, które w ostatnich wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przekroczyły próg niezbędny do uzyskania dotacji budżetowej, i nazwiska ich liderów; przedstawia podstawowe założenia programowe tych ugrupowań – dział II pkt 4
- dokonuje krytycznej analizy materiałów z kampanii wyborczych (np. spoty, memy, ulotki i hasła wyborcze) – dział II pkt 5
- rozpoznaje przejawy patologii życia publicznego i wykazuje ich negatywny wpływ na życie publiczne; przedstawia mechanizmy korupcji i analizuje – z wykorzystaniem materiałów medialnych – jej udowodniony przykład – dział II pkt 8
- interpretuje wyniki badań opinii publicznej; porównuje wyniki sondaży z rzeczywistymi postawami lub zachowaniami (np. sondaży przedwyborczych oraz rezultatów wyborów), formułuje hipotezy dotyczące przyczyn różnic przekraczających wartość błędu statystycznego – dział II pkt 9.

13. W wielkiej rodzinie narodów

• *naród* • *nowożytna geneza narodu* • *mniejszość narodowa i etniczna* • *kultura narodowa* • *kultura ludowa* • *ojczyzny duże i małe* • *asymilacja* • *diaspora* • *tożsamość narodowa* • *patriotyzm* • *nacjonalizm* • *szowinizm* • *kosmopolityzm* • *ksenofobia* • *rasizm*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- odróżnia tolerancję od akceptacji; wyjaśnia, jak tworzą się podziały w społeczeństwie na „swoich” i „obcych”; rozpoznaje przyczyny, przejawy i skutki nietolerancji i stygmatyzacji oraz przedstawia możliwe sposoby przeciwstawiania się tym zjawiskom – dział I pkt 6
- charakteryzuje współczesne społeczeństwo i analizuje jego cechy (otwarte, postindustrialne, konsumpcyjne, masowe i informacyjne) – dział I pkt 8.

14. Polska w trzydzieści lat po wielkiej zmianie

• *transformacja* • *problemy społeczne: bezrobocie, ubóstwo, przestępczość* • *migracje* • *uchodźcy* • *przemiany obyczajowe w Polsce* • *stosunki państwo – Kościół* • *kościół i związki wyznaniowe*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- charakteryzuje współczesne społeczeństwo i analizuje jego cechy (otwarte, postindustrialne, konsumpcyjne, masowe i informacyjne) – dział I pkt 8
- przedstawia funkcjonujące w Rzeczypospolitej Polskiej kościoły i inne związki wyznaniowe – dział II pkt 3.

Dział II. Polityka

1. Bez państwa ani rusz*

- *władza* • *przymus* • *państwo* • *funkcje państwa* • *suwerenność* • *obywatelstwo*
- *prawo ziemi* • *prawo krwi* • *monarchia* • *republika* • *demokracja* • *autorytaryzm*
- *totalitaryzm* • *państwo unitarne* • *federacja*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- charakteryzuje zasady ustrojowe zawarte w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (demokratycznego państwa prawnego, unitarnej formy państwa, zwierzchnictwa narodu, gwarancji praw i wolności jednostki, konstytucjonalizmu, podziału i równowagi władz, republikańskiej formy rządu, pluralizmu, decentralizacji, samorządności, społecznej gospodarki rynkowej); analizuje sformułowania preambuły Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej – dział III pkt 1.

2. O polityce i politykach*

- *polityka* • *polityk/polityczka* • *debata publiczna* • *konsensus* • *kompromis* • *kultura polityczna* • *etyka przekonań i odpowiedzialności*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- przedstawia cechy konstytutywne partii politycznych; wymienia partie polityczne, które w ostatnich wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przekroczyły próg niezbędny do uzyskania dotacji budżetowej, i nazwiska ich liderów; przedstawia podstawowe założenia programowe tych ugrupowań – dział III pkt 4.

3. Demokracja – rządy ludu czy prawa?*

- *demokracja bezpośrednia* • *demokracja przedstawicielska* • *demokracja konstytucyjna (liberalna)* • *podział władz* • *rządy prawa* • *demokratyczne państwo prawne* • *system polityczny*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- charakteryzuje formy demokracji bezpośredniej; przedstawia specyfikę referendum ogólnokrajowego i rodzajów referendum lokalnych w Rzeczypospolitej Polskiej; wyjaśnia, jakie warunki muszą zostać spełnione, by referendum się odbyło oraz by jego wyniki były wiążące (w przypadku lokalnych: by było ważne); wyjaśnia – na wybranym przykładzie – wpływ konsultacji publicznych na kształtowanie prawa w Rzeczypospolitej Polskiej – dział III pkt 2.

4. Od agory do demokracji konstytucyjnej*

- *polis* • *republika rzymska* • *idea reprezentacji (przedstawicielstwa)* • *monarchia stanowa* • *monarchia parlamentarna* • *monarchia konstytucyjna* • *demokratyzacja* • *cenzus wyborczy* • *przywileje szlacheckie* • *sejm walny* • *wolna elekcja* • *artykuły henrykowskie*

*Lekcja ta ma charakter powtórzeniowy i integrujący wiadomości z historii i wiedzy o społeczeństwie ze szkoły podstawowej z zagadnieniami z zakresu politologii i filozofii polityki.

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- charakteryzuje zasady ustrojowe zawarte w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (demokratycznego państwa prawnego, unitarnej formy państwa, zwierzchnictwa narodu, gwarancji praw i wolności jednostki, konstytucjonalizmu, podziału i równowagi władz, republikańskiej formy rządu, pluralizmu, decentralizacji, samorządności, społecznej gospodarki rynkowej); analizuje sformułowania preambuły Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej – dział III pkt 1.

5. Konstytucja – fundament współczesnego państwa

- *konstytucja (ustawa zasadnicza) • funkcje konstytucji • preambuła • zasady ustrojowe • pluralizm polityczny • zasada pomocniczości • prawa i wolności człowieka • społeczna gospodarka rynkowa • stan nadzwyczajny • neutralność światopoglądowa • konkordat*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- charakteryzuje zasady ustrojowe zawarte w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (demokratycznego państwa prawnego, unitarnej formy państwa, zwierzchnictwa narodu, gwarancji praw i wolności jednostki, konstytucjonalizmu, podziału i równowagi władz, republikańskiej formy rządu, pluralizmu, decentralizacji, samorządności, społecznej gospodarki rynkowej); analizuje sformułowania preambuły Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej – dział III pkt 1.

6. Wybieramy naszych przedstawicieli

- *wybory • ordynacja wyborcza • bierne i czynne prawo wyborcze • wybory powszechne, bezpośrednie, tajne, równe • system proporcjonalny i większościowy • próg wyborczy • kampania wyborcza • referendum*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- charakteryzuje formy demokracji bezpośredniej; przedstawia specyfikę referendum ogólnokrajowego i rodzajów referendum lokalnych w Rzeczypospolitej Polskiej; wyjaśnia, jakie warunki muszą zostać spełnione, by referendum się odbyło oraz by jego wyniki były wiążące (w przypadku lokalnych: by było ważne); wyjaśnia – na wybranym przykładzie – wpływ konsultacji publicznych na kształtowanie prawa w Rzeczypospolitej Polskiej – dział III pkt 2
- wyjaśnia, jak przeprowadzane są powszechne i bezpośrednie wybory organów władzy publicznej w Rzeczypospolitej Polskiej; na przykładzie wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej porównuje ordynację proporcjonalną i większościową; analizuje potencjalne wady i zalety każdego z tych systemów wyborczych – dział III pkt 3.

7. W świecie politycznych idei*

- *ideologia • doktryna polityczna • program partii • prawica • lewica • wolny rynek • konserwatyzm liberalizm • socjalizm • chadecja • nacjonalizm • populizm • komunizm • faszyzm • nazizm • wolność • równość • sprawiedliwość*

*Lekcja ta ma charakter powtórzeniowy i integrujący wiadomości z historii i wiedzy o społeczeństwie ze szkoły podstawowej z zagadnieniami z zakresu politologii i filozofii polityki.

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- charakteryzuje zasady ustrojowe zawarte w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (demokratycznego państwa prawnego, unitarnej formy państwa, zwierzchnictwa narodu, gwarancji praw i wolności jednostki, konstytucjonalizmu, podziału i równowagi władz, republikańskiej formy rządu, pluralizmu, decentralizacji, samorządności, społecznej gospodarki rynkowej); analizuje sformułowania preambuły Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej – dział III pkt 1.

8. Z wizytą w Sejmie

- *zgromadzenie przedstawicielskie • marszałek Sejmu • Konwent Seniorów • komisja parlamentarna • parlament jednoizbowy, dwuizbowy • mandat wolny, imperatywny • większość zwykła, bezwzględna, kwalifikowana • kworum • inicjatywa ustawodawcza • procedura legislacyjna • weto prezydenckie • kluby i koła poselskie • koalicja rządowa • opozycja • immunitet materialny, formalny*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- przedstawia strukturę oraz organizację pracy Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (prezydium, komisje, kluby i koła; kworum, rodzaje większości) oraz status posła, w tym instytucje mandatu wolnego i immunitetu; wymienia kompetencje Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz Zgromadzenia Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej – dział III pkt 4.

9. Po co nam głowa państwa?

- *głowa państwa • monarcha • prezydent • system parlamentarny, prezydencki, półprezydencki, kanclerski, parlamentarno-komitetowy • kontrasygnata • prerogatywy • kompetencje (uprawnienia) prezydenta*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- wykazuje znaczenie, jakie dla pozycji ustrojowej Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej ma fakt wyborów powszechnych; przedstawia kompetencje Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej: ceremonialno-reprezentacyjne, w stosunku do rządu, parlamentu i władzy sądowniczej, w polityce zagranicznej oraz bezpieczeństwa państwa; analizuje – z wykorzystaniem wyników badań opinii publicznej – poziom legitymizacji społecznej władzy prezydenckiej – dział III pkt 5.

10. Trudna sztuka rządzenia

- *rząd (gabinet) • premier • minister resortowy • minister bez teki • budżet państwa • procedura trzech kroków • expose • wotum zaufania • konstruktywne wotum nieufności • rząd mniejszościowy • administracja publiczna • administracja rządowa: zespolona, niezespolona • służba cywilna*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- przedstawia kompetencje Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej; wymienia podstawowe działy administracji rządowej i zadania wojewody; wyjaśnia rolę prezesa Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej; przedstawia procedury po-

woływania i odwoływania rządu, używając określeń: wotum zaufania, konstruktywne wotum – dział III pkt 6.

11. Sądy i Trybunały

• *sądy powszechne i administracyjne • kontrola państwowa: Najwyższa Izba Kontroli, Trybunał Konstytucyjny i Trybunał Stanu, prokuratura*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- przedstawia strukturę sądownictwa powszechnego i administracyjnego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz zadania Sądu Najwyższego; uzasadnia potrzebę niezależności sądów i niezawisłości sędziów – dział III pkt 10
- przedstawia kompetencje Najwyższej Izby Kontroli, Trybunału Konstytucyjnego, Trybunału Stanu i prokuratury w Rzeczypospolitej Polskiej; uzasadnia znaczenie tych instytucji dla funkcjonowania państwa prawa nieufności, wotum nieufności wobec ministra, dymisja (w tym w wyniku skrócenia kadencji Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej) – dział III pkt 11.

12. Rządzmy się sami

• *samorząd • samorząd terytorialny • samorząd specjalny: religijny, gospodarczy, zawodowy • gmina • powiat • województwo • organy stanowiące i kontrolne: rada gminy, rada powiatu, sejmik województwa • organy wykonawcze: wójt (burmistrz, prezydent miasta), zarząd powiatu, zarząd województwa • starosta • marszałek województwa • polityka regionalna*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- przedstawia zakres działania poszczególnych poziomów samorządu terytorialnego (gmina, powiat, województwo) w Rzeczypospolitej Polskiej, z uwzględnieniem struktury głównych kierunków wydatków budżetowych na te działania oraz źródeł ich finansowania – dział III pkt 7
- przedstawia organy stanowiące i wykonawcze samorządu terytorialnego na poziomie gminy i miasta na prawach powiatu oraz powiatu i województwa w Rzeczypospolitej Polskiej; charakteryzuje kompetencje tych organów i zależności między nimi – dział III pkt 8
- przygotowuje opracowanie promujące działania organów wybranego samorządu terytorialnego na poziomie powiatu lub województwa w Rzeczypospolitej Polskiej – dział III pkt 9.

13. Wybrane polityki społeczne w RP

• *polityka publiczna • ubezpieczenia społeczne: emerytalne, rentowe, chorobowe i wypadkowe • Zakład Ubezpieczeń Społecznych • ubezpieczenia zdrowotne • Narodowy Fundusz Zdrowia • wykluczenie społeczne • pomoc społeczna • bezrobocie • urzędy pracy • migracje*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- przedstawia funkcjonowanie systemu obowiązkowych ubezpieczeń społecznych w Rzeczypospolitej Polskiej, rozróżnia ubezpieczenia: emerytalne, rento-

we, chorobowe i wypadkowe; wymienia zadania Zakładu Ubezpieczeń Społecznych – dział VI pkt 1

- wyjaśnia specyfikę obowiązkowych i dobrowolnych ubezpieczeń zdrowotnych w Rzeczypospolitej Polskiej; przedstawia cele i zadania centralnej instytucji koordynującej funkcjonowanie służby zdrowia; wyjaśnia kwestię korzystania z publicznej opieki zdrowotnej – dział VI pkt 2
- przedstawia działania w celu ograniczenia bezrobocia i wykluczenia społecznego na przykładzie działalności urzędu pracy w swoim powiecie – dział VI pkt 3.

Dział III. Prawo

1. Co to jest prawo?

- *prawo* • *norma prawna, moralna, religijna, obyczajowa* • *precedens* • *prawo precedensowe*, *prawo stanowione*, *prawo zwyczajowe* • *system prawny* • *szarijat* • *sankcja prawna* • *prawo naturalne*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- wyjaśnia, czym różnią się normy prawne od innych typów norm; wymienia podstawowe zasady prawa (prawo nie działa wstecz, domniemanie niewinności, nie ma winy bez prawa, nieznanomość prawa szkodzi) i wyjaśnia konsekwencje ich łamania – dział V pkt 1.

2. Rodzaje prawa

- *prawo cywilne* • *zasada swobody umów* • *osoba prawna* • *równość stron* • *zasada właściwości sądu cywilnego* • *procedura* • *postępowanie cywilne* • *umowy adhezyjne* • *prawo administracyjne* • *prawo pracy* • *prawo karne* • *postępowanie karne* • *zasada domniemanie niewinności* • *prawo do obrony* • *prawo międzynarodowe*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- rozpoznaje sprawy regulowane przez prawo cywilne, rodzinne, administracyjne i karne; wskazuje, w jakim kodeksie obowiązującym w Rzeczypospolitej Polskiej można znaleźć przepisy dotyczące konkretnej sprawy; interpretuje przepisy prawne – dział V pkt 3.

3. System prawny RP

- *hierarchia aktów prawnych* • *umowa międzynarodowa* • *ratyfikacja* • *ustawa* • *rozporządzenie* • *akt prawa miejscowego* • *delegacja ustawowa* • *zarządzenie*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- przedstawia źródła prawa w Rzeczypospolitej Polskiej – wykazuje szczególną moc konstytucji; przedstawia procedurę ustawodawczą – dział V pkt 2.

4. Prawa człowieka

• *prawa i wolności* • *historia praw człowieka* • *godność osobowa* • *godność osobista* • *prawa osobiste, polityczne, ekonomiczne, socjalne, kulturalne* • *wolność myśli, sumienia, wyznania, słowa* • *generacje praw człowieka* • *prawa dziecka*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- wymienia „zasady ogólne” i katalog praw człowieka zapisane w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej – dział IV pkt 1
- przedstawia szczegółowe prawa mniejszości narodowych i etnicznych oraz grupy posługującej się językiem regionalnym w Rzeczypospolitej Polskiej; pozyskuje informacje na temat praw mniejszości polskiej w różnych państwach – dział IV pkt 4.

5. Ochrona praw człowieka

• *prawa proceduralne* • *krajowy i międzynarodowy system ochrony praw człowieka* • *podstawa prawna* • *skarga* • *sąd (trybunał) międzynarodowy* • *zbrodnie wojenne* • *ludobójstwo* • *organizacje pozarządowe a ochrona praw człowieka* • *więzień sumienia* • *problem łamania praw człowieka w państwach niedemokratycznych*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- uzasadnia znaczenie Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności w kontekście Europejskiego Trybunału Praw Człowieka; przedstawia warunki, jakie muszą zaistnieć, aby rozpatrzył on skargę obywatela; analizuje wybrany wyrok tego trybunału – dział IV pkt 3
- pozyskuje w środkach masowego przekazu (m.in. na stronach organizacji pozarządowych broniących praw człowieka) informacji o przypadkach naruszania praw człowieka w państwach demokratycznych i przygotowuje analizę na ten temat – dział IV pkt 5
- wskazuje organizacje pozarządowe zajmujące się ochroną praw człowieka i charakteryzuje działania jednej z nich – dział IV pkt 6
- wskazuje różnice w przestrzeganiu prawa człowieka w państwie demokratycznym i niedemokratycznym – dział IV pkt 7.

6. Idziemy do sądu

• *zasada niezawisłości* • *apolityczność sędziów* • *immunitet sędziowski* • *sąd rejonowy okręgowy, apelacyjny* • *Sąd Najwyższy* • *wyrok* • *apelacja* • *kasacja* • *skład sędziowski* • *ławnik* • *pozwany, powód* • *nieleżni*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- przedstawia przebieg postępowania cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz uczestniczące w nim strony; analizuje kasus z zakresu prawa cywilnego lub rodzinnego, w tym pozew w takiej sprawie – dział V pkt 7
- przedstawia przebieg postępowania karnego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz uczestniczące w nim strony; wymienia główne prawa, jakie przysługują ofierze, sprawcy i świadkowi przestępstwa; pisze zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa – dział V pkt 11.

7. Trybunały

• *sąd konstytucyjny* • *Trybunał Konstytucyjny* • *spór kompetencyjny* • *skarga konstytucyjna* • *odpowiedzialność konstytucyjna* • *Trybunał Stanu*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- przedstawia kompetencje Najwyższej Izby Kontroli, Trybunału Konstytucyjnego, Trybunału Stanu i prokuratury w Rzeczypospolitej Polskiej; uzasadnia znaczenie tych instytucji dla funkcjonowania państwa prawa, wotum nieufności wobec ministra, dymisja (w tym w wyniku skrócenia kadencji Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej) – dział III pkt 11.

8. Rzecznicy i obrońcy praw

• *środki ochrony praw i wolności* • *rzecznik praw obywatelskich (ombudsman)* • *rzecznik praw dziecka* • *skarga na organy publiczne* • *prawo do wynagrodzenia szkody*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- przedstawia sądowe środki ochrony praw i wolności w Rzeczypospolitej Polskiej oraz sposób działania Rzecznika Praw Obywatelskich; pisze skargę do Rzecznika Praw Obywatelskich (według wzoru dostępnego na stronie internetowej); wykazuje znaczenie skargi konstytucyjnej – dział IV pkt 2.

9. Komu potrzebne jest prawo cywilne?

• *prawo cywilne* • *prawo zobowiązaniowe* • *osoba fizyczna, zdolność prawna* • *a zdolność do czynności prawnych* • *przedstawicielstwo a pełnomocnictwo* • *zobowiązanie* • *prawo rzeczowe i spadkowe* • *prawo rodzinne* • *przebieg postępowania cywilnego*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- wyjaśnia podstawowe instytucje prawne części ogólnej prawa cywilnego i prawa zobowiązaniowego w Rzeczypospolitej Polskiej (osoba fizyczna, zdolność prawna a zdolność do czynności prawnych, przedstawicielstwo a pełnomocnictwo, zobowiązanie) – dział V pkt 4
- wyjaśnia podstawowe instytucje prawne prawa rzeczowego i spadkowego w Rzeczypospolitej Polskiej (własność, formy nabycia własności, spadek, dziedziczenie ustawowe i testamentowe, zachówek) – dział V pkt 5
- wyjaśnia podstawowe instytucje prawne prawa rodzinnego w Rzeczypospolitej Polskiej (małżeństwo, wspólnota majątkowa, prawa i obowiązki rodziców oraz dziecka, w tym pełnoletniego, obowiązek alimentacyjny) – dział V pkt 6
- przedstawia przebieg postępowania cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz uczestniczące w nim strony; analizuje kasus z zakresu prawa cywilnego lub rodzinnego, w tym pozew w takiej sprawie – dział V pkt 7.

10. Postępowanie administracyjne

• *sądownictwo administracyjne* • *Naczelny Sąd Administracyjny* • *bezczyność* • *decyzja* • *akty administracyjne* • *przebieg postępowania administracyjnego* • *po-*

stanowienie • strona • wniosek o ponowne rozpatrzenie sprawy • odwołanie od decyzji administracyjnej • zażalenie

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- odróżnia akty administracyjne od innego rodzaju dokumentów; rozpoznaje, kiedy decyzja administracyjna w Rzeczypospolitej Polskiej jest ważna – dział V pkt 8
- wyjaśnia, jak odwołać się od decyzji organów administracyjnych; pisze odwołanie od decyzji administracyjnej – dział V pkt 9
- przedstawia przebieg postępowania administracyjnego w Rzeczypospolitej Polskiej; analizuje wzory zażaleń na postanowienia organów administracji oraz wzory skarg do wojewódzkiego sądu administracyjnego – dział V pkt 10.

11. Policja i straż*

• ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego • policja • przesłuchanie • zatrzymanie • aresztowanie • straż miejska (gminna), leśna, ochrony przyrody, graniczna, ochrony kolei

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- wyjaśnia, czym różnią się normy prawne od innych typów norm; wymienia podstawowe zasady prawa (prawo nie działa wstecz, domniemanie niewinności, nie ma winy bez prawa, nieznanomość prawa szkodzi) i wyjaśnia konsekwencje ich łamania – dział V pkt 1
- przedstawia przebieg postępowania karnego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz uczestniczące w nim strony; wymienia główne prawa, jakie przysługują ofierze, sprawcy i świadkowi przestępstwa; pisze zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa – dział V pkt 11.

12. Prawo na co dzień

• gdzie szukać aktów prawnych • urzędy publiczne i e-administracja • informacja publiczna • pomoc prawna • notariusz • radca prawny • adwokat • instytucje udzielające nieodpłatnej pomocy prawnej

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- wskazuje, do jakich organów i instytucji można się zwrócić w Rzeczypospolitej Polskiej o pomoc prawną w konkretnych sytuacjach; przedstawia zadania notariuszy, radców prawnych, adwokatów – dział V pkt 12.

13. Obywatel w urzędzie

• dostęp do informacji publicznej • dokumenty w archiwach i urzędach • oryginał i odpis dokumentu • biuro podawcze • PIT • e-administracja

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- wyjaśnia, jak można korzystać w Rzeczypospolitej Polskiej z dokumentacji gromadzonej w urzędach (ze szczególnym uwzględnieniem e-administracji) i ar-

*Lekcja ta ma charakter powtórzeniowy. Jej celem z jednej strony jest przypomnienie wiadomości ze działu II, a z drugiej – integracja niezbędnej wiedzy szkolnej dotyczącej demokracji w RP.

chiwach oraz jakie sprawy można dzięki temu załatwić; pisze wniosek o udzielenie informacji publicznej – dział V pkt 13.

Dział IV. Polska, Europa, świat

1. Mur runął*

• *upadek komunizmu • pierestrojka • odprężenie międzynarodowe • kryzys gospodarczy w Polsce • rozmowy Okrągłego Stołu • sejm kontraktowy • „jesień narodów” • OBWE • Rada Europy • Grupa Wyszehradzka • rozpad Jugosławii i konflikty na Bałkanach • Rosja pod rządami Putina • blaski i cienie transformacji*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- wykazuje złożoność i wielopłaszczyznowość współczesnych stosunków międzynarodowych oraz współzależność państw w środowisku międzynarodowym – dział VI pkt 2.

2. Polska w Europie, Polska w świecie

• *cele polskiej polityki zagranicznej • relacje z sąsiadami • zadania ambasad i konsulatów • listy uwierzytelniające • prawo międzynarodowe i jego podmioty • suwerenność • organizacje międzynarodowe • współpraca międzynarodowa i regionalna • emigracja polityczna i ekonomiczna • Polonia*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- przedstawia podmioty prawa międzynarodowego publicznego i podstawowe zasady prawa międzynarodowego (powstrzymania się od groźby użycia siły lub jej użycia, integralności terytorialnej, pokojowego załatwiania sporów, nieingerencji w sprawy wewnętrzne państwa, suwerennej równości, samostanowienia narodów, suwerenności, nienaruszalności granic) – dział VII pkt 1
- przedstawia, na przykładzie placówek Rzeczypospolitej Polskiej, zadania ambasad i konsulatów – dział VI pkt 6.

3. Europa się jednoczy

• *Europejska Wspólnota Węgla i Stali • Europejska Wspólnota Gospodarcza • Jednolity Akt Europejski • wspólny rynek • obywatelstwo europejskie • zasada pomocniczości (subsydiarności) • zasada solidarności • Wspólna Polityka Rolna • organy i instytucje unijne • euroentuzjaści i eurosceptycy • Europa ojczyzn • federacja europejska • porozumienie z Schengen*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- wymienia obowiązujące akty prawa pierwotnego Unii Europejskiej; lokalizuje jej państwa członkowskie; przedstawia podstawowe obszary i zasady działania Unii Europejskiej – dział VII pkt 8
- przedstawia konflikty etniczne na obszarze państw członkowskich Unii Europejskiej; lokalizuje je, wyjaśnia ich przyczyny i konsekwencje – dział VII pkt 4.

* Lekcja wykracza poza wymagania podstawy programowej. Umożliwia integrację wiedzy z historii najnowszej z wiadomościami z zakresu politologii i stosunków międzynarodowych.

4. Instytucje Unii Europejskiej

• *najważniejsze instytucje Unii Europejskiej: Komisja, Rada, Parlament, Rada Europejska, Trybunał Sprawiedliwości* • *kompetencje i zasady działania* • *budżet Unii Europejskiej* • *europejskie regiony*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- wymienia obowiązujące akty prawa pierwotnego Unii Europejskiej; lokalizuje jej państwa członkowskie; przedstawia podstawowe obszary i zasady działania Unii Europejskiej – dział VII pkt 8
- przedstawia najważniejsze instytucje Unii Europejskiej: Komisję, Radę, Parlament, Radę Europejską i Trybunał Sprawiedliwości – dział VII pkt 9.

5. Polacy – obywatele Unii Europejskiej

• *znaczenie członkostwa dla polskich obywateli* • *korzyści i koszty członkostwa* • *prawa obywatela UE* • *fundusze europejskie* • *nauka i praca dla młodych*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- przedstawia prawa obywatela Unii Europejskiej; rozważa kwestię korzyści i kosztów członkostwa Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej – dział VII pkt 10.

6. W poszukiwaniu systemu zbiorowego bezpieczeństwa

• *system bezpieczeństwa* • *Karta Narodów Zjednoczonych* • *wyspecjalizowane organizacje ONZ* • *pomoc humanitarna* • *supermocarstwo* • *akcja dyplomatyczna* • *operacja militarna* • *NATO* • *traktat waszyngtoński* • *naczelne organy polityczne i wojskowe NATO*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- charakteryzuje cele i najważniejsze organy Organizacji Narodów Zjednoczonych (Zgromadzenie Ogólne, Rada Bezpieczeństwa, Sekretarz Generalny, Rada Gospodarcza i Społeczna, Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości); przedstawia jej wybrane działania i ocenia ich skuteczność – dział VII pkt 7
- przedstawia genezę, cele i najważniejsze organy Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego; ocenia wpływ tej organizacji na utrzymanie pokoju międzynarodowego i pozycję Stanów Zjednoczonych Ameryki w świecie – dział VII pkt 11.

7. Świat daleki od doskonałości

• *spór międzynarodowy, konflikt, wojna* • *konflikty etniczne na obszarze UE* • *dobry usługi, mediacja, rokowania, arbitraż* • *separatyzm* • *wojna domowa* • *teroryzm* – *źródła i organizacje* • *fundamentalizm* • *Globalna Północ i Globalne Południe* • *sytuacja uchodźców na świecie i w Polsce* • *minimum egzystencji* • *ekosystem* • *zrównoważony rozwój*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- wyjaśnia pojęcie globalizacji i wykazuje jej formy i skutki w sferze polityki, kultury i społeczeństwa; diagnozuje wpływ na ten proces podmiotów prawa mię-

dzynarodowego; przedstawia najważniejsze wyzwania związane z procesem globalizacji – dział VII pkt 3

- wyjaśnia źródła współczesnego terroryzmu oraz przedstawia różne organizacje terrorystyczne i sposoby oraz przykłady ich działania – dział VII pkt 5.

8. Trudne początki nowego tysiąclecia

• *reżimy niedemokratyczne • zamach stanu • bojkot • embargo handlowe • globalizacja i jej wyzwania • imigranci i uchodźcy • światowy rynek gospodarczy • anty- i alterglobaliści • technokracja • społeczne skutki rozwoju nauki • cyfryzacja – szanse i zagrożenia • spory moralne: kara śmierci, aborcja, eutanazja*

Wiadomości i umiejętności. Uczennica/uczeń:

- wykazuje złożoność i wielopłaszczyznowość współczesnych stosunków międzynarodowych oraz współzależność państw w środowisku międzynarodowym – dział VII pkt 2
- wyjaśnia pojęcie globalizacji i wykazuje jej formy i skutki w sferze polityki, kultury i społeczeństwa; diagnozuje wpływ na ten proces podmiotów prawa międzynarodowego; przedstawia najważniejsze wyzwania związane z procesem globalizacji – dział VII pkt 3.

Podczas realizacji poszczególnych działów programu warto wykorzystać każdą okazję, aby przedstawić uczniom i uczennicom obszary demokracji w życiu szkoły. Podane niżej przykładowe zagadnienia mogą stanowić dopełnienie odpowiednich tematów:

- Grupy tworzące szkołę – potrzeby, wzajemne relacje, możliwości działania (dział I);
- Komunikacja i współdziałanie – inicjatywy i projekty uczniowskie, samorządność w szkole (dział I i II);
- Procedury demokratyczne w szkole – demokratyczne formy rozmowy, rozwiązywania konfliktów (dział I) i podejmowania decyzji (dział II);
- Prawo szkolne – ustawy, statut szkoły, prawa ucznia (dział III);
- Szkoła zrównoważonego rozwoju – my wobec kryzysu klimatycznego i innych globalnych problemów (dział IV).

VI

OCENIANIE KSZTAŁTUJĄCE I SUMUJĄCE – PODEJŚCIA, NARZĘDZIA, KRYTERIA

Sposoby, narzędzia i kryteria oceny wynikają bezpośrednio z oczekiwanych osiągnięć uczniów i mają wspierać ich rozwijanie. Dlatego też przed rozpoczęciem nauki według każdego programu, także *Przewodnika obywatelskiego*, nauczyciele powinni omówić wspólnie z uczniami oczekiwane efekty oraz wynikające z nich kryteria oceny. Takie omówienie należy powtarzać co jakiś czas. Rozpoczynając nowy dział programu, trzeba wskazać uczniom i uczennicom, jakie kluczowe wiadomości, umiejętności i postawy będą rozwijać oraz przedstawić im główne formy i narzędzia oceny. Co więcej, przed każdym nowym zadaniem można im wyjaśnić, jaki jest jego główny cel edukacyjny, na co powinni zwrócić szczególną uwagę oraz jak (i czy w ogóle) ich praca będzie oceniana.

Skąd taki nacisk na precyzyjną zapowiedź sposobu oceny? Ocenianie to jeden z mechanizmów, który najsilniej kształtuje proces uczenia się oraz pokazuje, jakie rzeczy są ważne, czego i jak trzeba się nauczyć, dostarcza też nauczycielom, uczniom i rodzicom informacji o postępach i deficytach wiedzy. Tradycyjny system wystawiania ocen wyrażanych w stopniach nie pełni dobrze tej roli. Uczniowie i uczennice najlepiej korzystają z bieżących informacji zwrotnych, udzielanych im w trakcie lekcji, podczas wykonywania zadania, a nie gdy już coś źle zrobili. Takie podejście pomaga także nauczycielom – nie tylko mogą szybko zidentyfikować trudności poszczególnych uczniów, grup oraz klas, ale także zorientować się, co wymaga ponownego wyjaśnienia i przećwiczenia. Z badań wynika, że uzyskana w ten sposób informacja zwrotna przyczynia się do podniesienia jakości nauczania.

Nauczycielom, którzy uczą z *Przewodnika obywatelskiego*, proponujemy, aby systematycznie korzystali z tzw. oceniania kształtującego (ang. *formative assessment*). Efekty będą widoczne, gdy uczeń/uczennica dowie się, jakie są cele zajęć, konkretne oczekiwania dotyczące zadania wykonywanego na lekcji lub w domu oraz na co nauczyciel/nauczycielka będzie zwracać szczególną uwagę. Uzyska pomoc w trakcie pracy, a następnie krótką informację zwrotną, co zrobił/zrobiła dobrze, a co powinien/powinna poprawić i uzupełnić, jak ma dalej pracować, aby lepiej opanować wybrane umiejętności i wiadomości. W takim modelu wykorzystuje się samoocenę i tzw. ocenianie rówieśnicze (ang. *peer assessment*), gdy uczniowie w parach lub większych zespołach nawzajem sprawdzają swoje prace i – na podstawie wytycznych od nauczyciela – udzielają sobie wskazówek. Ocenianie kształtujące nie musi całkowicie zastąpić tzw. oceniania sumującego, powinno jednak je uzupełniać. Centrum Edukacji Obywatelskiej od kilkunastu lat promuje ocenianie kształtujące w nauczaniu wszystkich przedmiotów, a liczne wskazówki dotyczące zasad i narzędzi OK znaleźć można na stronie internetowej programu „Szkoła ucząca się” fundacji <https://ok.ceo.org.pl/>.

Warto też dodać, że ten sposób oceniania wpływa na zmianę relacji między nauczycielem i uczniami – staną się one bardziej partnerskie i mniej hierarchiczne. Uczeń od początku wie, jaki jest cel lekcji czy danego ćwiczenia, dzięki tzw. pytaniom kluczowym jest bardziej zainteresowany tematem, a w trakcie lekcji (np. robienia notatek, wykonywania ćwiczenia) uzyskuje informacje, które pomagają mu się uczyć. Oddając pracę wie, że zostanie wskazówki, co mu się udało, a nad czym jeszcze powinien popracować.

Jak wynika z badań i codziennej obserwacji pracy każdej szkoły, sposób oceniania osiągnięć uczniów jest ściśle powiązany z przebiegiem procesu uczenia się. Dlatego w programie *Przewodnik obywatelski* zalecamy stosowanie podejścia, które wykorzystuje tę zależność, a nazywaną „planowaniem od końca”. Projektując kolejne doświadczenia edukacyjne, lekcje lub całe działy, warto zawsze wychodzić od oczekiwanych efektów nauczania, a nie tylko treści programowych, które nauczyciel/nauczycielka chce przekazać. Taką formułę planowania nauczania i oceniania niejako „od końca” ilustruje zamieszczony tu schemat.

Planowanie od końca, czyli wychodzimy od oczekiwanych efektów

1. **Oczekiwane efekty:** Co moi uczniowie/uczennice powinni wiedzieć, umieć i potrafić zrobić po tych zajęciach (lekcji, projekcie, rozdziale)?

2. **Wskaźniki:** Jak powinni zachowywać się uczennice/uczniowie, jakie prace mają wykonać, aby można było stwierdzić, że oczekiwany przeze mnie efekt został osiągnięty? Co powinni wykonać, na jakie pytania odpowiedzieć, by dowieść, w jakim stopniu osiągnęli oczekiwane rezultaty?

3. **Nauczanie:** Czego i w jaki sposób powinienem/powinnam ich uczyć, jakie sytuacje edukacyjne stworzyć na lekcji, by mogli osiągnąć oczekiwane rezultaty?

4. **Ocenianie:** Jak powinienem/powinnam zorganizować proces monitorowania i oceny osiągnięć moich uczniów/uczennic? Jak będą mogli pokazać, że osiągnęli założony rezultat? W jaki sposób przekażę im informację zwrotną, wskazując słabe i mocne strony ich pracy, a także wskazówki, jak dalej mogą się uczyć? Czy mogą ich pracę sprawdzać i recenzować inni uczniowie? Czy wszyscy mogą poprawić lub uzupełnić pracę?

5. **Kryteria oceny:** Co jest najważniejsze w pracy i jaka jest waga poszczególnych jej elementów? Skąd uczennice/uczniowie będą wiedzieć, czym różni się praca dobra od złej, kompletna od niekompletnej?

Jak można ten sposób planowania procesu nauczania i narzędzi oceny zastosować, pokazujemy na przykładzie jednego wybranego celu ogólnego, zawartego w podstawie programowej wiedzy o społeczeństwie oraz odnoszących się do niego wymagań szczegółowych.

1. Oczekiwany efekt

Wymaganie ogólne

Uczeń/uczenica wyjaśnia specyfikę praw i wolności człowieka oraz podstawowe mechanizmy ich ochrony.

Wymagania szczegółowe powiązane z tym celem kształcenia

Uczeń/uczenica:

- wskazuje, jakie prawa i wolności gwarantuje polskie prawo;
- wymienia „zasady ogólne” i katalog praw człowieka zapisane w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej;
- przedstawia sądowe środki ochrony praw i wolności w Rzeczypospolitej Polskiej oraz sposób działania Rzecznika Praw Obywatelskich; pisze skargę do Rzecznika Praw Obywatelskich (według wzoru dostępnego na stronie internetowej); wykazuje znaczenie skargi konstytucyjnej;
- uzasadnia znaczenie Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności w kontekście Europejskiego Trybunału Praw Człowieka; przedstawia warunki, jakie muszą zaistnieć, aby rozpatrzył on skargę obywatela; analizuje wybrany wyrok tego trybunału;
- przedstawia szczegółowe prawa mniejszości narodowych i etnicznych oraz grupy posługującej się językiem regionalnym w Rzeczypospolitej Polskiej; pozyskuje informacje na temat praw mniejszości polskiej w różnych państwach;
- pozyskuje w środkach masowego przekazu (między innymi, na stronach organizacji pozarządowych broniących praw człowieka) informacje o przypadkach naruszania praw człowieka w państwach demokratycznych i przygotowuje analizę na ten temat;
- wskazuje organizacje pozarządowe zajmujące się ochroną praw człowieka i charakteryzuje działania jednej z nich;
- wykazuje różnice w przestrzeganiu praw człowieka w państwie demokratycznym i niedemokratycznym; przedstawia problem łamania praw człowieka w wybranym państwie niedemokratycznym.

2. Wskaźniki – po czym poznać, że efekt został osiągnięty?

Oto przykłady zachowań uczniów i wyników ich pracy, które można uznać za dowody, iż rzeczywiście udało się osiągnąć zamierzony efekt edukacyjny:

- wymienia „zasady ogólne” i katalog praw człowieka zapisane w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej;
- przedstawia sądowe środki ochrony praw i wolności w Rzeczypospolitej Polskiej oraz sposób działania Rzecznika Praw Obywatelskich; pisze skargę do Rzecznika Praw Obywatelskich (według wzoru dostępnego na stronie internetowej); wykazuje znaczenie skargi konstytucyjnej;
- uzasadnia znaczenie Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności w kontekście Europejskiego Trybunału Praw Człowieka; przedstawia warunki, jakie muszą zaistnieć, aby rozpatrzył on skargę obywatela; analizuje wybrany wyrok tego trybunału;
- przedstawia szczegółowe prawa mniejszości narodowych i etnicznych oraz grupy posługującej się językiem regionalnym w Rzeczypospolitej Polskiej; pozyskuje informacje na temat praw mniejszości polskiej w różnych państwach;

- pozyskuje w środkach masowego przekazu (między innymi, na stronach organizacji pozarządowych broniących praw człowieka) informacje o przypadkach naruszania praw człowieka w państwach demokratycznych i przygotowuje analizę na ten temat;
- wskazuje organizacje pozarządowe zajmujące się ochroną praw człowieka i charakteryzuje działania jednej z nich;
- wykazuje różnice w przestrzeganiu praw człowieka w państwie demokratycznym i niedemokratycznym; przedstawia problem łamania praw człowieka w wybranym państwie niedemokratycznym.

3. Jak tego nauczyć?

Oto przykłady sytuacji edukacyjnych, które może zorganizować na lekcji nauczyciel/nauczycielka, chcąc osiągnąć opisane wcześniej efekty:

- nauczyciel wygłasza krótki wykład na temat polskiego systemu ochrony praw człowieka;
- pracując w grupach uczennice i uczniowie analizują zawarte w Konstytucji RP zapisy dotyczące praw i wolności;
- uczennice i uczniowie wyszukują w sieci przykłady naruszeń praw człowieka w Polsce i innych krajach, a następnie przedstawiają rezultaty kolegom i koleżankom, zwracając uwagę na różnice między państwami demokratycznymi i niedemokratycznymi;
- nauczyciel organizuje dyskusję „Prawa i wolności w Polsce – rzeczywistość czy pobożne życzenia?” i pomaga uczniom w sformułowaniu stanowisk i argumentów;
- korzystając z internetu uczniowie sprawdzają, jakimi sprawami zajmował się ostatnio Rzecznik Praw Obywatelskich, a następnie piszą do niego skargę w fikcyjnej lub prawdziwej sprawie;
- uczennice i uczniowie realizują zespołowy projekt edukacyjny na temat organizacji pozarządowych, które zajmują się ochroną praw i wolności.

Oczywiście w każdej z tych sytuacji edukacyjnej nauczyciel/nauczycielka musi odgrywać aktywną rolę – pomagać uczącym się w znalezieniu informacji, wskazywać wiarygodne źródła, korygować błędy, stymulować dyskusję, wspiera pracę projektową itp.

4. Co należy oceniać?

Oto przykłady konkretnych czynności, na podstawie których nauczyciel/nauczycielka będzie w stanie stwierdzić, w jakim stopniu poszczególni uczniowie osiągnęli oczekiwane rezultaty:

- a) uczniowie i uczennice pracując w kilkuosobowych zespołach, sporządzają listę praw i wolności zapisanych w Konstytucji RP;
- b) uczniowie i uczennice opracowują quiz internetowy na temat systemu ochrony praw i wolności w Polsce;
- c) uczniowie i uczennice piszą pracę na temat jednego z uprawnień obywatelskich (np. wolności zgromadzeń, prawa do nauki), analizując wybrane akty prawne oraz informacje dotyczące sposobu korzystania z danego uprawnienia i jego ograniczeń lub naruszeń;

- d) uczniowie i uczennice biorą udział w dyskusji na temat: „Prawa i wolności w Polsce - rzeczywistość czy pobożne życzenia?”, prezentując merytorycznie uzasadnione argumenty;
- e) uczniowie i uczennice rysują poprawny schemat prezentujący procedury i instytucje, które stoją na straży praw człowieka w Polsce;
- f) uczniowie i uczennice prezentują publicznie efekty swojej zespołowej pracy na temat wybranych polskich organizacji pozarządowych chroniących prawa i wolności.

5. Kryteria oceny – przykłady

Kryteria oceny powinny być zawsze dostosowane do rodzaju zadania oraz specyfiki wiadomości i umiejętności, które uczniowie i uczennice mają opanować. Pisząc pracę na temat jednego z uprawnień polskich obywateli, młodzi ludzie powinni zatem dowiedzieć się wcześniej, na co nauczyciel/nauczycielka będzie zwracać szczególną uwagę:

- klarowne wyjaśnienie, jakie znaczenie ma dane prawo (bądź wolność);
- wskazanie, w jakich innych międzynarodowych dokumentach znaleźć można to samo prawo;
- trafne wskazanie aktów prawnych, w których znajdują się bardziej szczegółowe zapisy na dany temat (np. ustawy, rozporządzenia);
- podanie przykładów ukazujących, jak w praktyce funkcjonuje dane prawo, w jakich sytuacjach bywa naruszane i jakie dylematy wiąże się z jego realizacją.

Jeśli nauczyciel/nauczycielka stosuje ocenianie kształtujące, wówczas nie należy oceniać pracy uczniowskiej na stopień. W zamian powinno się przekazać każdemu uczniowi/uczennicy krótką, ale precyzyjną informację zwrotną, która odnosić się będzie do czterech wymienionych powyżej punktów. Informacja taka stanowi zwykle zachętę do dalszej pracy, gdyż składa się z elementu pozytywnego. Można ją przyrównać też do kierunkowskazu – sygnalizuje, jakie rzeczy należy poprawić; czasem przedstawia możliwości rozwinięcia pracy. W przypadku gdy pisemna praca ma zostać oceniona na stopień lub punkty, należy poinformować uczniów, jaką wagę będą one miały przy wystawianiu ostatecznej oceny oraz czy istnieje możliwość jej poprawienia.

Ogólna ocena sumująca z przedmiotu

Wystawiając ocenę sumującą (semestralną bądź roczną), nauczyciel/nauczycielka powinien/powinna uwzględnić następujące elementy:

- wiedzę ucznia/uczennicy,
- umiejętności umożliwiające wykorzystanie nabytej wiedzy w praktyce,
- uczestnictwo i aktywność podczas zajęć,
- aktywność ucznia/uczennicy poza lekcjami.

Oczywiście, nie należy przykładać tej samej wagi do wszystkich wymienionych powyżej obszarów – dwa pierwsze mają znaczenie kluczowe, a pozostałe, choć są ważne, to jednak uzupełniają poprzednie obszary. Tabela poniżej zawiera pewną propozycję sposobu oceniania; każdy nauczyciel powinien jednak na tej podstawie opracować własny schemat i podzielić się nim ze swoimi uczniami/uczennicami.

	Co obejmuje ten obszar?	Jak to sprawdzić? – przykłady narzędzi	Znaczenie dla oceny końcowej
Wiedza	- przyswojenie wiadomości przedstawionych w rozdziale „Oczekiwane osiągnięcia uczniów” - wykorzystanie posiadanej wiedzy do opisu rzeczywistości społecznej i politycznej - uogólnianie i porównywanie wiadomości oraz samodzielne wnioskowanie - dostrzeganie relacji i związków przyczynowo-skutkowych - orientowanie się w podstawowych aktach prawnych - rozumienie i interpretowanie złożonych problemów życia publicznego	- wypowiedzi pisemne - sprawdziany, testy interpretacja wykresów, danych statystycznych itp. - wystąpienia ustne (w tym przemówienia, udział w dyskusji, debacie czy symulacji) - analiza tekstu prasowego itp. - teczki, projekty, wystawy	30%–50%
Umiejętności	- selekcjonowanie i hierarchizacja faktów oraz krytyczne korzystanie z różnych źródeł informacji - prezentacja własnej opinii w ramach pracy pisemnej oraz polemiki i dyskusji na forum klasy - wypowiadanie się w formach przyjętych w życiu publicznym (przemówienie, petycja, list itp.) - odróżnianie opinii od faktów - planowanie działania, podział zadań itp. - załatwianie prostych spraw urzędowych, pisanie podań i listów motywacyjnych	- dyskusje i debaty klasowe - gry symulacyjne i inscenizacje (np. kampania wyborcza) - poszukiwanie i analiza informacji na zadany temat - pisanie listów i petycji w sprawach publicznych - teczki, projekty, wystawy - działanie na rzecz szkoły lub społeczności lokalnej itp.	30%–50%
Uczestnictwo w zajęciach	- aktywny udział w lekcji, w tym także w pracy grupowej - systematyczność - przestrzeganie reguł obowiązujących na lekcjach edukacji obywatelskiej - twórczy wkład w przebieg zajęć, np. własne propozycje tematów	- przygotowanie do lekcji - odrabianie zadań domowych - poziom zaangażowania w pracę na lekcji, w tym np. zgłaszanie własnych pomysłów, ćwiczeń, tematów dyskusji - styl komunikowania się oraz współpracy w czasie wykonywania zadań zespołowych itp.	20%–30%
Aktywność pozalekcyjna	prace wykonywane w czasie pozaszkolnym, dobrowolne działania na rzecz innych, udział w konkursach i olimpiadach wiedzy o społeczeństwie itp.		5%–20%

W jaki sposób można zastosować przedstawione wyżej zasady oceniania? Oto przykład ich praktycznego wykorzystania (i znowu – każdy nauczyciel powinien opracować własne reguły i przedstawić je uczniom). Zakładamy tu, że uczeń/uczenica uzyskuje najpierw ocenę punktową, która następnie zamieniana jest na stopień (1–6), lub inną formę oceny przyjętą w danej szkole (na przykład – ocenę opisową).

W ciągu semestru uczeń/uczennica może zdobyć punkty na przykład w następujący sposób:

Za co można otrzymać punkty?	Liczba zadań w semestrze	Punktacja
Kartkówki (10–15 min)	2–4	łącznie 12 pkt.
Sprawdziany (30–45 min)	2	łącznie 22 pkt.
Teczka (portfolio) semestralna lub roczna	1	10 pkt.
Projekt indywidualny lub grupowy, wystawa,teczka tematyczna itp.	1	10 pkt.
Wypowiedzi ustne	1–3	łącznie 10 pkt.
Pisemne prace domowe	1–4	łącznie 10 pkt.
Uczestnictwo w zajęciach, udział w dyskusjach, współpraca w grupie itp.		20 pkt.
Aktywność pozalekcyjna, prace dodatkowe, udział w olimpiadach		6 pkt.

w sumie: 100 pkt.

Nauczyciel powinien oczywiście także ustalić, jaka suma punktów odpowiada poszczególnym stopniom – w powyższym przypadku skala taka mogłaby wyglądać następująco:

- 0– 19 pkt. – ocena niedostateczna (1)
- 20– 35 pkt. – ocena dopuszczająca (2)
- 36– 59 pkt. – ocena dostateczna (3)
- 60– 79 pkt. – ocena dobra (4)
- 80– 90 pkt. – ocena bardzo dobra (5)
- 91–100 pkt. – ocena celująca (6).

Zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej w sprawie oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy w szkołach publicznych z dnia 26 lutego 2019 roku, uczeń uzyskuje z wiedzy o społeczeństwie, tak jak z wszystkich innych przedmiotów, ocenę śródroczną oraz roczną.

Niezależnie od tego, jaką formułę oceniania i skalę punktacji przyjmie nauczyciel/nauczycielka, sposób oceniania na lekcjach wiedzy o społeczeństwie musi być zgodny z obowiązującym w szkole systemem.

CENTRUM EDUKACJI OBYWATELSKIEJ

Centrum Edukacji Obywatelskiej jest największą polską organizacją pozarządową działającą w sektorze edukacji. Od blisko 25 lat zmieniamy polską szkołę i konsekwentnie pracujemy na rzecz tego, by młodzi ludzie uczyli się mądrzej i ciekawiej, a praca nauczycieli i nauczycielek oraz dyrektorów i dyrektorek była bardziej efektywna i satysfakcjonująca. Wprowadzamy do szkół nowoczesne metody nauczania oraz ocenianie kształtujące. Prowadzimy programy, które pomagają młodym ludziom zrozumieć świat, rozwijają krytyczne myślenie, wiarę we własne możliwości, uczą przedsiębiorczości i odpowiedzialności, zachęcają do angażowania się w życie publiczne i działania na rzecz innych.

Misja Centrum Edukacji Obywatelskiej

Misją CEO jest wspieranie wszystkich uczniów i uczennic w zdobywaniu wartościowych doświadczeń szkolnych. Współdziałamy z nauczycielkami i nauczycielami, dyrekcją szkoły oraz dziećmi i młodzieżą, bo edukacja potrzebuje zmian.

Zależy nam, aby w szkołach panowały relacje oparte na wzajemnym szacunku i partnerstwie, a dorośli dostrzegali oraz doceniali naturalną chęć i zdolność uczenia się młodych ludzi. Dzięki naszym programom szkoła staje się miejscem wspólnej nauki, pokazuje moc obywatelskiego działania i solidarności. Pomaga młodym

ludziom w szukaniu własnej drogi życiowej, rozwijaniu pasji, otwartości i odpowiedzialności za świat, w którym żyjemy.

WYBRANE PROGRAMY

Solidarna Szkoła – młodzi ludzie nagrywają wywiady z lokalnymi bohaterami demokratycznych przemian, opracowują solidarnościowe trasy i gry edukacyjne, prowadzą wirtualne archiwa, organizują samopomoc i wolontariat. (CEO i Europejskie Centrum Solidarności)

Młodzi Głosują – uczniowie i uczennice organizują w swoich szkołach młodzieżowe wybory i podejmują lokalne działania profrekwencyjne. Prowadzony od 1995 roku program uczy, że młodzież może rozmawiać w szkołach o polityce i zachęca do świadomego udziału w wyborach. (CEO i różni partnerzy)

Młodzi Przedsiębiorczy – działając w małych zespołach, uczniowie szkół średnich opracowują budżety klasowych i szkolnych przedsięwzięć oraz zakładają i prowadzą wirtualne firmy. (CEO, ING Bank Śląski i Fundacja ING Dzieciom)

Szkoła Demokracji – program wspiera samorządność uczniowską w takich obszarach życia szkoły, jak: wybory, komunikacja i szkolne media, własne inicjatywy uczennic i uczniów, wspólne podejmowanie decyzji oraz uczenie się i nauczanie. (CEO i Polsko-Amerykańska Fundacja Wolności)

Młodzi w Akcji – zespoły uczniowskie przygotowują i realizują własne projekty społeczne w najbliższej okolicy, odnoszące się do ważnych dla młodych ludzi spraw, jak np. zaniedbana przestrzeń publiczna czy możliwość spędzania czasu wolnego. (CEO i PAFW)

Kto na ochotnika? – szkoła może być miejscem, w którym uczniowie i uczennice mogą zdobywać doświadczenia wolontariackie zgodne ze swoimi zainteresowaniami, a jednocześnie uwrażliwiać się na rzeczywiste potrzeby grup ludzi, którym chcemy pomagać. (CEO i Centrum Komunikacji Społecznej w Warszawie)

Filmoteka Szkolna. Akcja! – wspieramy nauczycieli w korzystaniu na lekcjach i zajęciach pozalekcyjnych z „Filmoteki Szkolnej”, zestawu najciekawszych filmów polskich fabularnych i dokumentalnych. (CEO i Filmoteka Narodowa – Instytut Audiowizualny)

Shortcut. Small Stories, Big Issues – wykorzystujemy dobre filmy w edukacji społecznej i obywatelskiej. Razem z europejskimi partnerami CEO buduje platformę VOD z filmami krótkometrażowymi oraz materiałami edukacyjnymi, promującymi m.in. różnorodność i równość, zaangażowanie i solidarność. (Program UE Kreatywna Europa)

Mind Over Media Polska. Szkoła krytycznego myślenia – uczniowie i uczennice analizują język propagandy w mediach. Na platformie społecznościowej zamieszczają wybrane przekazy medialne, rozpoznają techniki perswazji i oceniają ich społeczne znaczenie. (CEO i partnerzy z UE oraz USA)

Sztuka zaangażowania. Rezydencje – zapraszamy do szkół i ośrodków wychowawczych społecznie zaangażowanych artystów, którzy wspólnie z uczniami i wychowan-

kami planują twórcze działania na rzecz zmiany w ich lokalnym środowisku. (CEO, Narodowe Centrum Kultury, Biuro Edukacji m.st. Warszawy)

Rozmawiamy o uchodźcach – pomagamy nauczycielom i nauczycielkom w prowadzeniu rozmów na temat współczesnych migracji i sytuacji uchodźców i uchodźczyń. Szkolne Kluby Dobrej Rozmowy uczą wymiany opinii, słuchania, argumentowania i rozumienia różnych perspektyw. (CEO i Polsko-Amerykańska Fundacja Wolności)

Trudny temat. Weź to na warsztat – grupy uczniowskie wspólnie z nauczycielami i nauczycielkami wypracowują konstruktywne sposoby rozwiązywania konfliktów w szkole oraz prowadzą rozmowy na trudne i kontrowersyjne tematy. (CEO i Fundacja Evens)

W świat z klasą – wspieramy nauczycielki i nauczycieli różnych przedmiotów w uczeniu o globalnych powiązaniach, w tym o ważnych, a jednocześnie skomplikowanych problemach w dzisiejszym świecie, takich jak migracje, zmiana klimatu czy równość płci. (CEO i partnerzy z UE)

Klimat to temat! – przybliżamy nauczycielom i nauczycielkom oraz młodym ludziom konsekwencje zmiany klimatu na świecie i w naszym najbliższym otoczeniu oraz możliwości osobistego wpływu na ich ograniczenie – w perspektywie lokalnej i globalnej. (CEO)

Więcej informacji o aktualnych programach edukacji obywatelskiej, historycznej, kulturalnej, medialnej, równościowej, globalnej i ekologicznej znaleźć można na stronie <https://ceo.org.pl/>